

HİTİT İLAHİYAT DERGİSİ

Hitit Theology Journal

e-ISSN: 2757-6949

Cilt | Volume 23 • Sayı | Number 1

Haziran | June 2024

Necâşî'nin Huzurunda Okunan Ayetlere Dair Rivayetlerin Kur'an Tarihi Bağlamında Değerlendirilmesi

Evaluation of Narratives Concerning the Verses Read in the Presence of Najashi in the Context of Qur'an History

Hüseyin TOPAL

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof.

Ege Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî
Ege University, Department of Basic Islamic Sciences, Reading the Qur'an and Qirāat Science

İzmir, Türkiye

huseyin.topal@ege.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-6455-7313>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 27.01.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 29.05.2024

Yayın Tarihi | Published: 30.06.2024

Atıf | Cite As

Topal, Hüseyin. "Necâşî'nin Huzurunda Okunan Ayetlere Dair Rivayetlerin Kur'an Tarihi Bağlamında Değerlendirilmesi". *Hitit İlahiyat Dergisi* 23/1 (2024), 168-194. <https://doi.org/10.14395/hid.1426620>.

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi.

Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review
It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/en/pub/hid/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Evaluation of Reports Concerning the Verses Recited in the Presence of Najāshī in the Context of Qur'ān History

Abstract

It is stated in classical Islamic literature that Muslims, who were subjected to pressure and violence in expressing and living their beliefs in the early periods of the prophethood, migrated to Abyssinia with the permission or order of the prophet Muḥammad and stayed there for a while. Following the migration in question, it is reported that the Quraysh polytheists sent a delegation to Najāshī (Aṣḥama) (d. 9/630) to bring back the Muslims in Abyssinia and that the Qur'ān was recited by the Muslims in his presence. The reports include the reasons for the emergence of the idea of migration to Abyssinia, the stages of migration, some events that took place in Abyssinia, the returns that took place from time to time, the encounters of some Meccans and Muslims in the presence of Najāshī and the discussions between them, the prophet Muḥammad's sending of ambassador to convey various messages, Muslims' return to Medina etc. Reports on the subject are based on more than one source but vary in terms of content and chronology. So much so that these reports, which cannot be reconciled with each other, lead researchers to different interpretations, thinking that they contain contradictions. As a matter of fact, based on these reports that the Surah Maryam was recited in the presence of Najāshī, it was pointed out that it was revealed just before the migration to Abyssinia and that the surah was revealed to prepare the Muslims for this compulsory journey. Every information and reports about the revelation process of the Qur'ān is of great importance in terms of Basic Islamic Sciences and especially Tafsīr and History of the Qur'ān. The scientific value of the determination or conclusion reached using these reports and field-related resources is closely related to the research method used. These reports about the nuzūl period are evaluated and interpreted by each discipline of Basic Islamic Sciences within the framework of their own principles. There are also sources applied by each discipline. This situation causes the inability to evaluate different reports and data from different sources together in examining any subject, preventing seeing the whole picture and negatively affecting reaching comprehensive and more accurate conclusions. On the other hand, when examining an event, instead of making determinations based on a single report, it is important to consider all the reports that can be accessed on the subject, together with their sanads, without limiting the source, in determining historical facts. In this article, the Integrative Approach method, which is proposed as an alternative method and aims to reach objective judgments based on the connection between the elements in the reports with the common use of classical Islamic literature, has been used. This method, which is recommended for the purpose of identifying hadiths, aims to create authentic texts about the Prophet by applying all rational and transmitted data. This method considers the limitation of sources unnecessary and accepts all works in the religious, historical, geographical and cultural fields as the sources of information. In addition, it aims to examine the reports collected from these sources and their sanads by associating them with similar reports. In this context, reports about the verses recited in the presence of Najāshī were examined, and reports compiled from sources from various fields were tried to be relatable to each other. In the study, in addition to the reports and sanads related to the subject, similar reports were also examined in relation to each other. It was attempted to make determinations based on the expressions of action, time and objects in the reports analyzed. As a result of these determinations, although there are various differences in expression, it was confirmed that the reports in question are different expressions of the same event, and that the Surah Maryam was recited by Ca'far (d. 8/629) in the presence of Najāshī in an environment where Meccans and Christian clergy were present. It was understood that this recitation incident was an answer after some discussions between the parties. However, this recitation was not, as is generally accepted, immediately after the migration, which took place in the Mecca period in the 5th year of the prophethood, but about 12 years after the aforementioned date, at the beginning of the 7th year of the migration to Medina, it has been concluded that the letter sent by the prophet Muhammad to Najāshī happened around the same time he received it. Again, it has been reached that the Surah Maryam was revealed in Medina.

Keywords: Tafsīr, History of the Qur'ān, Integrative Approach, Surah Maryam, Migration to Abyssinia, Najāshī Aṣḥama.

Necâşî'nin Huzurunda Okunan Ayetlere Dair Rivayetlerin Kur'an Tarihi Bağlamında Değerlendirilmesi

Öz

Bî'setin henüz erken dönemlerinde inançlarını ifade etme ve yaşama konusunda baskı ve şiddete maruz kalan Müslümanların, Hz. Muhammed'in (sav) izni veya emriyle Habeşistan'a hicret edip orada bir süre kaldıkları klasik İslamî literatürde yer almaktadır. Söz konusu hicretin akabinde Kureyş müşriklerinin, Habeşistan'da bulunan Müslümanları geri getirmek üzere Necâşî'ye (Ashame) (ö. 9/630) bir heyet gönderdiği ve onun huzurunda Müslümanlar tarafından Kur'an okunduğuna dair haberler nakledilmiştir. Haberler Habeşistan'a hicret düşüncesinin ortaya çıkış sebeplerini, hicret aşamalarını, Habeşistan'da yaşanan bazı olayları, zaman zaman gerçekleşen geri dönüşleri, bazı Mekkelilerle Müslümanların Necâşî huzurunda karşılaşmalarını ve aralarında

yaşanan tartışmaları, Hz. Muhammed'in çeşitli mesajları iletmek üzere elçi göndermesini, Müslümanların Medine'ye geri dönüşlerini vs. içermektedir. Konuyla ilgili haberler birden fazla kaynağa dayanmakta ancak içerik ve kronoloji açısından farklılıklar barındırmaktadır. Öyle ki birbirleriyle uzlaştırılamayan bu haberler çelişki içerdikleri düşüncesiyle araştırmacıları farklı yorumlara da sevk etmektedir. Nitekim Meryem sûresinin, Necâşî'nin huzurunda okunduğunu içeren bu haberlere dayanılarak, Habeşistan'a hicretten hemen öncesinde indiğine hatta sürenin Müslümanları bu zorunlu yolculuğa hazırlamak amacıyla nâzil olduğuna işaret edilmiştir. Kur'an'ın nüzûl sürecine dair her bilgi ve haber Temel İslam Bilimleri ve özellikle de Tefsir ve Kur'an Tarihi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu haberler ve alanla ilgili kaynaklar kullanılarak yapılan tespit veya ulaşılan sonucun bilimsel değeri kullanılan araştırma metoduyla yakından ilgilidir. Nüzûl dönemine dair bu haberler Temel İslam Bilimlerinin her bir disiplini tarafından kendi esasları çerçevesinde değerlendirilip yorumlanmaktadır. Hemen her disiplinin tercih ettiği alan kaynakları da söz konusudur. Bu durum herhangi bir konuyu incelemede farklı haberlerin ve farklı kaynaklardaki verilerin bir arada değerlendirilememesine sebebiyet vererek resmin bütünü görmeye engel olmakta, kapsamlı ve doğruya daha yakın sonuçlara varmayı olumsuz yönde etkilemektedir. Buna karşın herhangi bir olayı incelerken tek bir habere dayalı tespitlerde bulunmak yerine konuyla ilgili ulaşılabilen tüm haberleri tarihleriyle birlikte kaynak sınırlamasına gitmeksizin ele almak tarihsel olguların tespitinde önem arz etmektedir. Bu makalede alternatif bir metod olarak önerilen ve klasik İslam literatürünün ortak kullanımıyla rivayetlerde yer alan öğeler arası irtibata dayalı nesnel yargılara varmayı amaçlayan *Bütünsel Yaklaşım* yönteminden faydalanılmıştır. Hadislerin tespiti amacıyla önerilen bu yöntem akli ve nakli bütün verilerden istifade ederek Hz. Peygamber hakkında aslına uygun metinler oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu yöntem, kaynak sınırlamasını gereksiz görmekte; dinî, tarihî, coğrafi ve kültürel alandaki tüm eserleri haber kaynakları olarak kabul etmektedir. Buna ilaveten söz konusu kaynaklardan toplanan rivayetleri ve onların tarihlerini benzeri rivayetlerle ilişkilendirerek tetkik etmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede Necâşî'nin huzurunda okunan ayetlere dair rivayetler tetkik edilmiş, çeşitli alanlara ait kaynaklardan derlenen rivayetler birbiriyle irtibatlandırılabilir hale getirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada konuyla ilgili haberler ve tarihlerinin yanında benzeri rivayetler de ilişkilendirilerek tetkik edilmiştir. İncelenen haberlerdeki eylem ve zaman ifadeleri ile nesnelere dair ifadeler üzerinden tespitler yapılmaya çalışılmıştır. Bu tespitler neticesinde çeşitli ifade farklılıkları söz konusu olmakla beraber söz konusu haberlerin aynı olayın farklı anlatımları olduğu, Necâşî'nin huzurunda Mekkeliler ve Hıristiyan din adamlarının da bulunduğu bir ortamda Ca'fer b. Ebî Tâlib (ö. 8/629) tarafından Meryem Sûresinin okunduğu teyit edilmiştir. Bu okuma olayının taraflar arasında yaşanan bazı tartışmalar sonrasında cevap niteliği taşıdığı anlaşılmıştır. Ancak bu okumanın, genel olarak kabul edildiği üzere, nübüvvetin 5. senesinde Mekke döneminde vuku bulan hicretin hemen sonrasında değil, söz konusu tarihten 12 yıl kadar sonra, Medine'ye hicretin 7. senesinin başlarında, Hz. Muhammed tarafından Necâşî'ye gönderilen mektubun kendisine ulaştığı sıralarda gerçekleştiği sonucuna varılmıştır. Yine Meryem Sûresinin Medine'de nazil olduğu kanaatine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an Tarihi, Bütünsel Yaklaşım, Meryem Sûresi, Habeşistan'a Hicret, Necâşî Ashame.

Giriş

Kur'an'ın nüzûlü sırasında yaşanan bazı olaylar nüzûl süreciyle ve Kur'an Tarihi ile doğrudan ilişkilidir. Bunlardan biri de Habeşistan'a hicret sonrası Kureyş heyetiyle Müslümanların Necâşî'nin (Ashame) (ö. 9/630) huzurunda karşılaşmaları ve orada Kur'an okunması hadisesidir.

Mekke müşrikleri tarafından baskı ve eziyetlere maruz bırakılan ve eman¹ hakkından mahrum kalan Müslümanlar,² Hz. Muhammed'in izni ve emriyle bi'setin 5. yılı Receb ayından itibaren peyderpey giden gruplar halinde Habeşistan'a göç etmişler, bunlardan bazıları ikinci hicret öncesinde Mekke'ye geri dönmüşlerdir.³ Osmân b. Affân (ö. 35/656) ile İbn Mes'ûd (ö. 32/652-53) da Hz. Peygamber henüz Mekke'deyken geri dönenlerdendir.⁴ Geri kalanlar ise hicretin 7. yılına kadar Habeşistan'da huzurla yaşamışlar, Hayber'in fethi sırasında Habeşli ve Şamlı Hıristiyanlar'ın da katılımıyla Ca'fer b. Ebî Tâlib (ö. 8/629) ile birlikte Medine'ye dönmüşlerdir.⁵

¹ Eman kavramı için bk. Nebi Bozkurt, "Eman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02.01.2024).

² Levent Öztürk, "İslâmiyet'in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2001), 9.

³ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed eş-Şâfi'î el-Ĥaĥiĥ eş-Şirbînî, *es-Sirâcu'l-munîr fî'l-i'âneti 'alâ ma 'rifeti ba 'di me 'ânî kelâmi rabbânâ'l-hakîmî'l-habîr* (Kahire: Maĥba'atu Bülâĥ, 1285), 1/391; Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi* (İstanbul: Kuramer, 2023), 353-364.

⁴ Ebû Dâvûd Suleymân b. Dâvûd el-Başrî et-Ṭayâlisî, *el-Musned* (Kahire: Dâru Hecer, 1419), 1/270; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Mısrî et-Ṭaĥâvî, *Aĥkâmu'l-Ĥur'ân*, thk. Sadettin Ünal (İstanbul: İSAM Yayınları, 1416-1418/1995-1998), 1/218.

⁵ Ĥaĥiĥ eş-Şirbînî, *es-Sirâcu'l-munîr*, 1/392.

Habeşistan'a hicret sonrası yaşanan olaylardan biri de Ca'fer'in Necâşi ve rahiplerinin huzurunda Kur'an okumasıdır. Bu olayla ilgili haberlerin içeriği Kur'an okuma ile Kureys'in gönderdiği heyet arasında doğrudan bir ilişki olduğu yönündedir. Ancak söz konusu haberler okunan Kur'an bölümleri ve okuma zamanı hakkında farklılıklar içermekte ve bu da bazı kronolojik çelişkilere zemin hazırlamaktadır. Örneğin konuyla ilgili haberlerde okunduğu ifade edilen Meryem Sûresinin nüzûl zamanının tespitinde bu ilişkilendirme kullanılarak Habeşistan hicretinden öncesine işaret edilmektedir.⁶ Benzeri bir irtibatla söz konusu sûrenin bir Hıristiyan ülkesi hakkında Müslümanları bilgilendirme ve hazırlama niteliği taşıdığı ifade edilmektedir.⁷ Bununla birlikte ilgili rivayetlerin sûrenin okunmasına dair verdiği bilgilerde farklılıklar olmakla birlikte bu okumanın Habeşistan'a hicretin çok sonrasını işaret ettiği de görülebilmektedir. Kureys heyetinin Habeşistan'a gidişiyle ilgili haberlerde yer alan zaman öğelerindeki bu çelişkiler birden fazla heyetin gönderilmesi ile izah edilmiştir.⁸ Söz konusu haberlerde Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin (ö. 60/679-80), Hz. Muhammed adına elçi olarak Habeşistan'a gönderildiği ve Kureys heyetiyle karşılaştığı yer almaktadır. Muhtemelen haberlerdeki kronolojik çelişkiler sebebiyle bu ihtilaf, ilki 'Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin Müslüman olmadan öncesine denk gelmek üzere üç kez elçilikle görevlendirilmesi olarak anlaşılmış ve izah edilmiştir.⁹ Kezâ Kureys heyetiyle Habeşistan'daki Müslümanların bir arada Necâşi'nin huzurunda buldukları sırada okunan Kur'an bölümü/bölümleri hakkındaki bilgilerde de farklılıklar bulunmaktadır.¹⁰

Meryem Sûresi Hz. Zekeriyâ, Hz. Meryem, Hz. İsâ, Hz. İbrâhim vb. Ehl-i kitap peygamberleri hakkında ayetler içermekte ve Ehl-i kitap ile ilişkili bazı tartışmalara değinmektedir. Sûrenin, yukarıda değinilen Ehl-i kitap ile karşılaşma ve tartışmaların nispeten yaşanmadığı Mekke'de nâzil olduğu kabulü nüzûl zamanı olaylarıyla bağlantı kurmada Tefsir açısından bazı zorluklar doğurmaktadır. Söz konusu sûrenin Necâşi'nin huzurunda okunduğuna dair haberlerin zamansal tespitinin yapılması ile sûrenin nüzulüne dair ulaşılabilecek diğer bulgular, sûrenin Ehl-i kitap ile Müslümanların ilişkileri çerçevesinde yorumlanmasına yeni açılımlar getirme imkânı verecektir. Ayrıca sûrenin nüzulü ve okunması hakkında varılacak tespitler Tefsir ve Kur'an Tarihi açısından önem arz eden nüzûl kronolojisi açısından da önem arz etmektedir. Tüm bu hususlar konuyla ilgili çelişkilerin izalesini, zamansal ve olgusal tespitlerin gereğini ortaya koymaktadır.

Necâşi'nin huzurunda okunduğu bildirilen Meryem Sûresi hakkında yapılan bazı tezler bulunmaktadır. Faruk Alan'ın *Meryem Suresi Tefsiri* isimli çalışması sûrenin Habeşistan'da okunmasına değinmemektedir. Nimetullah Akın'ın *Müslüman-Hıristiyan Diyalogu Açısından Meryem Suresi* başlıklı tezinde ise bu esnada Meryem Sûresinin okunmasına değinilse de Meryem

⁶ Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye*, thk. eş-Şâhid el-Büşîlî (Mecmû'atu Buḥûsî'l-Kitâb ve's-Sunne, 1429), 4487.

⁷ Seyyid Ebu'l-A'la Mevdudî, *Tefhimü'l-Kur'an: Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, ed. Ali Bulaç, çev. Muhammed Han Kayani vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 2/206; M. Kâmil Yaşaroğlu, "Meryem Suresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 16.10.2023).

⁸ Adem Apak, "Habeşistan Hicreti Üzerine Mülâhazalar", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 2 (2017), 40.

⁹ Mehmet Ali Kıpâr, "İlk İslâm Diplomatı Amr b. Ümeyye ed-Damrî", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Müsikîsi Dergisi* 30 (2017), 273; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993), 2/1018.

¹⁰ "فقرأ عليه سورة مريم... ثم قال: زدنا من هذا الكلام الطيب، ثم قرأ عليه سورة..."; bk. Ebû Abdullâh Muhammed b. Aḥmed el-Ḥazrecî el-Ḳurtubî, *el-Câmi' li-âḥkâmî'l-Kur'ân*, thk. Hişâm Semîr el-Buḥârî (Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kutub, 1423), 11/74; "فقرأ عليه سورة مريم..."; bk. Ebû Şa'd 'Abdulmelik b. Muhammed el-Ḥarkûşî, *Şerefu'l-Muṣṭafâ*, thk. Ebû 'Âşim Nebîl (Mekke: Dâru'l-Beşâ'ir, 1424), 1/279; "فقرأ عليه سورة العنكبوت والروم... وقال: يا جعفر، زدنا من هذا الحديث... فقرأ عليهم سورة الكهف..."; bk. Ebû İshâk Aḥmed b. Muhammed eş-Şa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân* (Cidde, 1436), 8/403;

Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. Aḥmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nîsâbüri Vâhidî, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân*, thk. Mâhir Yâsin el-Fahl (Dâru'l-Meymân, 1426), 255; Ebû Muhammed el-Ḥuseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ' el-Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl fi tefsiri'l-Kur'ân*, thk. 'Abdurrezzâk el-Mehdî (Beirut: Dâru İhyai't-Tûrasî'l-Arabî, 1420), 1/455; "هل في كتابكم ذكر مريم؟ قال جعفر: فيه سورة تنسب..."; bk. Ebû'l-Ḳâsim Maḥmûd b. 'Omer ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf 'an ḥaḳâ'iki't-tenzîl ve 'uyûni'l-eḳâvîl fi vucūhi't-te'vîl* (Beirut: Daru'l-Kitabi'l-'Arabî, 1407), 1/669.

Sûresinin, Müslümanları bilgilendirme ve hazırlama niteliğinde olmak üzere Habeşistan'a hicret öncesinde nâzil olduğuna dair görüşleri ifade etmekle yetinilmiş, okunan bölümler ve okuma zamanı konusunu ayrıntılı bir şekilde incelememiş ve konuyla ilgili haberler tümüyle değerlendirilmemiştir.¹¹ Habeşistan'a hicret konusunda yukarıda değinilenlerin dışında araştırmalar olsa da Necâşî'nin huzurunda okunan Kur'an bölümleri ve bunların okuma zamanı hakkındaki tartışmalara pek yer verilmemiştir.¹²

Nüzûl süreciyle ilişkili nakledilen haberler Temel İslam Bilimlerinin farklı disiplinleri tarafından kendi usulleri çerçevesinde değerlendirilmektedir. Her ne kadar tüm kaynakların kullanılması imkân olarak söz konusu olsa da her bir disiplinin tercih ettiği belli kaynaklar bulunmaktadır. Ancak rivayetlerin tetkik ve tespitine dair yeni bir yöntem öneren Mehmet Apaydın'ın da işaret ettiği üzere sadece belli bir alana yönelik kaynakların kullanılması, diğerlerinin göz ardı edilmesi, bir olaya dair farklı haberleri dikkate almak ve daha doğru sonuçlara varmak açısından olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir.¹³ Bu çalışmada, Temel İslam Bilimlerinin bu parçacı yaklaşımının çoğu zaman sorunlara sebep olduğu, bazı durumlarda büyük resmin ortaya konulmasına imkân vermediği ve herhangi bir konuyla ilgili alan dışı olarak görülen veri kümelerine itibar etmediği düşüncesiyle daha kapsamlı bir metodolojik yaklaşım olarak Apaydın tarafından teklif edilen *Bütünsel Yaklaşım* yönteminden yararlanmaya çalışacağız. Bu metodun Tefsir alanında kullanımının henüz yeni olması sebebiyle önemli bazı hususlarına değinme gereği duyuyoruz.

Esas itibarıyla hadislerin tespiti amacıyla Apaydın tarafından önerilen *Bütünsel Yaklaşım* yöntemi "Akli, fenni ve nakli bütün bilgilerden istifade ederek Hz. Peygamber hakkında aslına uygun ve tek bir metin ortaya koymayı amaçlayan bir yöntem" olarak tanımlanmaktadır.¹⁴ Bu yöntemde hadislerin tespitinde hadis kaynaklarının yanında başta Kur'an olmak üzere Tefsir, Kur'an İlimleri, Siyer, Meğâzî, Câhiliyye Dönemi Tarihi, Genel Tarih ve Coğrafya alanında yazılmış eserler nakli kaynaklar olarak kabul edilmektedir.¹⁵ Bu kaynaklardan derlenen rivayetleri işlenebilir hale getirmeyi amaçlayan yöntem, bir rivayetin metnini o rivayetin tarikleri ve benzeri rivayetlerle ilişkilendirerek tetkik etmeyi hedeflemektedir. Keza bu yöntem rivayetin kritik bütün tariklerini ve o rivayet açısından açıklayıcı bilgiler barındıran alıntılarının hepsini *haber* adıyla belli bir usule göre derlemeyi gerekli görmektedir.¹⁶

Günümüze ulaşan bazı haberler bir takım râvî tasarruflarına uğramış, bunun sonucunda bir haber çoğalarak birbirinden farklı lafızlar ve uzunluklara sahip tariklere dönüşmüş, metinde geçen birçok ögenin ayrıntıları hafzedilmiştir. Bu da herhangi bir konuyu anlatan rivayetlerin içerik yönüyle farklılaşmasına hatta çelişkili hale gelmesine yol açabilmektedir. İşte haberler arasındaki bu çelişkilerin eksik bilgi ve yanlış anlaşılmalardan kaynaklandığı tespitinde bulunan Apaydın, râvî tasarruflarının neden olduğu zararları yok etmek için mümkün olduğunca çok rivayet ve tarihin derlenmesi gereğine işaret etmektedir.¹⁷ Zira bir olayı anlatan rivayetlerin bir kısmı diğerlerine göre daha bütüncül bir içeriğe sahip olabilmektedir. Buna göre ulaşılabilen

¹¹ Bk. Nimetullah Akın, *Müslüman-Hıristiyan Diyalogu Açısından Meryem Sûresi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 53-57; Faruk Alan, *Meryem Suresi Tefsiri* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

¹² Bk. Mehmet Yılmaz, "Asr-ı Saâdet Arap Şiirinde Habeşistan'a Hicret", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2017), 83; Halil Ortakçı-Ümit Eskin, "Kureyş'in Habeşistan Elçiliğinden Hz. Peygamber'in Yemen Valiliğine: Abdullah b. Ebî Rebî'a (ö. 35/656)", *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 9/1 (2023), 115-135.

¹³ Mehmet Apaydın, *Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım* (İstanbul: Kuramer, 2020), 147-155.

¹⁴ Apaydın, *Bütünsel Yaklaşım*, 177.

¹⁵ Apaydın, *Bütünsel Yaklaşım*, 29, 185.

¹⁶ Apaydın, *Bütünsel Yaklaşım*, 29, 177, 248.

¹⁷ Apaydın, *Bütünsel Yaklaşım*, 116, 117, 177, 215, 234, 323.

rivayetlerin ve bu rivayetlere ait farklı tariklerin sayısının niceliği olayın bütünlüğünü anlamada önem arz etmektedir.

Hadislerin birleşik isnadlarla rivayet edilmesi de söz konusudur. Bu durum çalışmanın konusunu oluşturan konuya dair rivayetlerde de görülmektedir.¹⁸ Klasik hadis usulünün isnadın yapısı ve seneddeki râvîlerin cerh-tadiline dayalı değerlendirmesine nispetle metin analizini ve sentezini önceleyen *Bütünsel Yaklaşım* metodu yeni yöntemler sunmayı hedeflemektedir.¹⁹ Rivayetler içerisinde sened veya metin yönünden zayıf hatta uydurma haberlerin bulunma olasılığı karşısında bu metodun sıhhat ve değerlendirme sistemi rivayet metinlerinin, birinin diğerini teyit eden veya nakzeden ifadelerinin tespit edilmesi mantığı üzerine oturmaktadır.²⁰

Bütünsel Yaklaşım yöntemi mümkün olan en doğru ve kapsamlı sonuca ulaşmak için *haberlerin* bir arada değerlendirilmesini, olayla ilgili rivayetlerin vakıyı bütünüyle nakledemeyeceği kabulüyle anlatılanlardan yola çıkarak olayın yeniden kurgulanması gerektiğini savunmaktadır. Böylece metod olayın meydana geldiği yer, zaman ve diğer olguları ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Bu durum, varılan sonuçların söylenecek son söz olma iddiasını içermemekle birlikte eldeki bütün imkânlardan yararlanarak ulaşılan bilgi veya haberin doğruluğunu teyit etme anlamında *Temkinli Güven* olarak ifade edilmektedir.²¹

Bütünsel Yaklaşım yönteminin diğer Temel İslam Bilimleri alanlarında uygulanabilirliği bir tebliğle de incelenmiş, rivayet malzemelerinin bütünlük içerisinde ele alınması ve aralarındaki irtibatların göz ardı edilmesinden doğan sorunların açıklığa kavuşturulmasında yöntemin fayda sağladığı kanaatine ulaşılmıştır.²²

Çalışmanın yapılacağı konu *Uygulama Alanı* olarak tanımlanmaktadır.²³ Bu çalışmanın *Uygulama Alanı* Necâşî'nin huzurunda Kur'an okuma haberlerinin geçtiği rivayetlerdir. Bununla birlikte bu olayı anlatıp Necâşî'nin bulunduğu ortamda herhangi bir şekilde Kur'an okunduğundan bahsetmeyen haberler de dikkate alınacaktır. Zira olayın bütünlüğünü ortaya koymak açısından bu haberlerden de yararlanılması gerekmektedir.

*Bütünsel Yaklaşım*a göre burada konuyla ilgili bütün haberler ve tariklerine yer verilmesi gerekmektedir. Ancak çalışmanın sınırlarına bağlı kalmak üzere kapsamlı ve doğruya en yakın sonuca ulaşmada katkı sağlayacak şekilde yöntem tümüyle değil de kısmen uygulanacaktır. Bu doğrultuda konuyla ilgili tüm haberler ve tarikleri hem klasik usullerle hem de Apaydın tarafından geliştirilen dijital kütüphane programı *Kuramer Pro*'nun²⁴ geniş tarama imkânları vasıtasıyla tespit edilecektir. Haberlerin tariklerine ayrı ayrı değil tek haber içerisinde, farklılıkları yönüyle yer verilecektir. Haberlerde yer alan *eylem* ifadeleri rivayetlerdeki sırasıyla sunulacaktır. Haberlerin karşılaştırılması ve çeşitli açılardan değerlendirilmesiyle Necâşî'nin huzurunda

¹⁸ Apaydın, *Bütünsel Yaklaşım*, 178; “دخل حديث بعضهم في بعض” Örnek için bk. es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 8/399; Ebû ' Abdullâh Muḥammed b. Şa'd b. Menî' İbn Şa'd, *eṭ-Ṭabaḳât* (Kahire: Mektebetu'l-İḥancî, 1421), 1/176.

¹⁹ Apaydın, *Bütünsel Yaklaşım*, 178, 207.

²⁰ Apaydın, *Bütünsel Yaklaşım*, 314.

²¹ Apaydın, *Bütünsel Yaklaşım*, 181, 187.

²² Orhan Güvel, “Bütünsel Yaklaşım Metodu'nun Temel İslam Bilimleri Araştırmalarında Uygulanma İmkânı Üzerine Bir Değerlendirme (Tevbe 9/3, 'Hacc-I Ekber' Örneği)”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, ed. Nuriye Çelik vd. (Sinop: Sinop Üniversitesi, 2021), 138-155.

²³ Apaydın, *Bütünsel Yaklaşım*, 241.

²⁴ Kuramer Pro hakkında bilgi için bk.

https://www.academia.edu/106470070/Temel_%C4%B0slam_Bilimleri_Ara%C5%9F%C4%B1rmalar%C4%B1nda_Dijital_K%C3%BCt%C3%BCphanelerin_Rol%C3%BC_KURAMER_PRO_%C3%96RNE%C4%9E%C4%B0

okunan Kur'an bölümlerinin, bu eylemin gerçekleşme ve de nüzûl zamanının belirlenmesine dair tespitlere ulaşılmaya çalışılacaktır.

1. Necâşî'nin Huzurunda Kur'ân Okunması Haberleri

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kureys heyeti ile Müslümanların, Necâşî'nin huzurunda buluşmalarını veya bu esnada Kur'an okunmasını içeren 10 *haber*²⁵ bulunmaktadır. Ancak bunların bazılarının birbirlerinin tarihi olduğu görülmektedir. Mesela konuyla ilgili İbn Mes'ûd'a atfedilen rivayetlere de kaynaklarda rastlanmaktadır. Fakat rivayet zinciri incelendiğinde bu rivayetlerin birleştirilmiş olduğu ve büyük oranda Ümmü Seleme (ö. 62/681) haberinden alındığı tespit edilmektedir.²⁶ Çalışmada rivayetlerin tümüne yer verilmeyecek, tariklerin seçiminde kaynağa yakınlık, kapsayıcılık ve anlatım farklılıkları dikkate alınacaktır. Ancak konuya dair tespit edilip burada yer verilmeyen haberlerin tamamı incelenecek, görülen farklılıklara veya çelişiklere işaret edilecektir. Haberlerin tariklerinde farklılıklar olması durumunda bunlara ayrıca atıfta bulunulacaktır. Bu çerçevede Ümmü Seleme, Amr b. el-Âs b. Vâil (ö. 43/664), Urve b. ez-Zubeyr b. el-Avvâm (ö. 94/713), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) ve Suleymân b. Tarhân et-Teymî'nin (ö. 143/761) *haberlerine* yer verilecektir.

Çalışma konusu ile ilgili değerlendirilen haberlerde yer alan eylem içerikli ifadeler, *Bütünsel Yaklaşım* göre²⁷ ve metinlerin anlamaya imkân verdiği ölçüde gerçekleşme zamanı dikkate alınarak çıkarılacaktır. Bu eylem ifadeleri haberlerin değerlendirilmesi sırasında karşılaştırma kolaylığı açısından *Eylem İfadesinin* ilk harfleri ve sıralı rakamlar ile (E1 1, E1 2, ...) kodlanacaktır.

1.1. Ümmü Seleme'den Nakledilen Haber

Habeşistan'a hicret edenler arasında yer alan Ümmü Seleme, Mekkeliler'in İslâmiyet'i kabul ettiğine dair yanlış bir bilgi üzerine Mekke'ye dönmüş, daha sonra Medine'ye hicret edenler arasında yer almıştır. O, eşi Ebû Seleme'nin (ö. 4/625), Uhud Gazvesinde yaralanması ve vefat etmesinden sonra hicretin dördüncü yılında Resûlullah ile evlenmiştir.²⁸ Konuyla ilgili ondan nakledilen *haber* Habeşistan'a hicretin sebepleriyle başlamakta, hicreti, Müslümanların oradaki durumunu, Kureys heyetinin gelişini, Necâşî'nin huzurunda Müslümanlarla karşılaşmalarını ve yaşanan bazı karşılıklı tartışmaları, Kur'an'dan bazı bölümlerin okunmasını, Necâşî'nin kararını vs. içermektedir. Ümmü Seleme'nin konumuzla ilgili haberi Ebû Abdurrahmân Ebû Bekr b. Abdurrahmân b. Hâris b. Hişâm el-Mahzûmî (ö. 94/713) kanalıyla nakledilmekte olup bazı farklılıklarla kaynaklarda yer almaktadır. İbn Sa'd (ö. 230/845), 'Abdurrahmân b. Sâbit'in rivayetiyle birleştirme yaparak bu haberi nakletmiştir.²⁹ Haber, olayı başlangıcından Medine'ye dönüşe kadar ele alması yönüyle öne çıkmaktadır. Bu sebeple değerlendirmede öncelikli olarak ele alınması daha uygun bulunmuştur. Haberde Necâşî'ye karşı meydana gelen bir başkaldırıdan da söz edilmektedir.³⁰ Ancak bu kısım, Necâşî'nin huzurunda okunan Kur'an bölümleri ile ilişkili olmadığından çalışmanın uygulama kapsamı dışında tutulmuştur.

Haberde Ümmü Seleme'nin anlatımlarında *gözlemci*³¹/şahit olduğu algısı oluşmaktadır. Ancak onun hicret öncesi erken dönemde Mekke'ye döndüğü dikkate alındığında anlatımının bir

²⁵ Haber kavramı hakkında bilgi için bk. Apaydın, *Bütünsel Yaklaşım*, 190-193.

²⁶ Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. 'Alî Husrevcirdî el-Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, thk. 'Abdul'aliyy 'Abdulhamîd (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1423), 1/179; Ebû 'Omer Yûsuf b. 'Abdullâh b. Muḥammed b. 'Abdîberr en-Nemerî İbn 'Abdîberr, *el-'İstî'âb fi ma 'rifeti'l-'aşhâb*, thk. 'Alî Muḥammed Mu'aviyyî-'Âdil 'Abdulmevcûd (b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415), 3/76.

²⁷ Apaydın, *Bütünsel Yaklaşım*, 275-311.

²⁸ M. Yaşar Kandemir, "Ümmü Seleme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15.12.2023).

²⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/176.

³⁰ Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Yesâr İbn İshâk, *Siretu İbn İshâk*, thk. Suheyl Zekkâr (Beirut: Daru'l-Fikr, 1978), 216.

³¹ Gözlemci kavramı için bk. Apaydın, *Bütünsel Yaklaşım*, 190-191.

bölümünde *gözlemci* olarak yer alsa da sonraki bölümlerde *anlatıcı*³² olduğunu söylemek mümkündür.

Necâşî'nin huzurunda Kur'an okunmasını içeren Ümmü Seleme'nin anlatımını farklı kaynaklarda yer alan rivayetlerden yararlanarak incelediğimizde aşağıdaki ifadelerle rastlamaktayız:

Eİ 1: Müslümanların Mekke'de zor durumda kalıp dinleri sebebiyle çeşitli mihnet ve belalarla karşılaşmaları sonucunda Resûlullah'ın, onları himaye edememesi üzerine Habeşistan'a göç etmelerini bildirmesi.³³

Eİ 2: Kureyş'in, Müslümanları Habeşistan'dan geri getirebilmek için heyet gönderme konusunda toplantı yapması.³⁴

Eİ 3: Heyette Amr b. el-Âs (ö. 43/664) ve Abdullah b. Ebî Rebî'a'nın (ö. 35/656) bulunması.³⁵

Eİ 4: Kureyş'in, Necâşî ve patriklere vermek üzere deri ürünü hediyeler hazırlaması.³⁶

Eİ 5: Kureyş heyetinin, Müslümanlar hakkındaki taleplerini Melik'e arz ettikleri sırada patriklerden destek istemeleri ve onların da bunu kabul etmeleri.³⁷

Eİ 6: Heyetin, yeni bir din iddiasında bulunan bir grubun hakimiyetindeki topraklarda olduğunu ve onları geri almak istediklerini Necâşî'ye söylemeleri.³⁸

Eİ 7: Necâşî'nin, Müslümanları çağırıp yeni din hakkında sorular sorması.³⁹

Eİ 8: Kureyş heyetinin, Necâşî'nin huzuruna girişleri esnasında Müslümanların secde etmemelerine dikkate çekmesi ve Amr b. el-Âs'ın bunu aleyhlerinde kullanmak istemesi.⁴⁰

Eİ 9: Ca'fer'in, Amr b. el-Âs'a bazı sorular sorması ve Amr'ın cevaplaması.⁴¹

Eİ 10: Ca'fer'in, kendilerine elçi gönderilmesi öncesi ve sonrasında dini hayatları hakkında bilgi vermesi.⁴²

Eİ 11: Necâşî'nin, ellerinde kutsal kitapları bulunan patriklerine Hz. İsa'dan (as) sonra bir Peygamber'in gelip gelmeyeceğini sorması.⁴³

Eİ 12: Necâşî'nin, Peygamber'in getirdiklerinden okumasını istemesi üzerine Ca'fer'in, Meryem Sûresinin başından okuması.⁴⁴

Eİ 13: Ca'fer'in, Kur'an okuması üzerine Necâşî'nin sakalı, patriklerin de ellerindeki kutsal metinler ıslanacak şekilde gözyaşı dökmeleri.⁴⁵

³² Anlatıcı kavramı için bk. Apaydın, *Bütünsel Yaklaşım*, 191.

³³ İbn İshâk, *Sîre*, 213.

³⁴ Ebü Muhammed Cemâleddîn 'Abdumelik İbn Hîşâm, *es-Sîretu'n-nebevîyye*, thk. Mustafâ es-Sekkâ vd. (Kahire: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1375), 1/334; Ebü Nu'aym Ahmed b. 'Abdullâh b. Ahmed el-İşbehânî Ebü Nu'aym, *Delâ'ilü'n-nubuvve*, thk. Muhammed Ravâs Kâ'acî-'Abdulberr 'Abbâs (Beyrut: Dâru'n-Nefâ'is, 1406), 1/246.

³⁵ İbn İshâk, *Sîre*, 213; İbn Hîşâm, *es-Sîre*, 1/334.

³⁶ İbn İshâk, *Sîre*, 213-214.

³⁷ İbn İshâk, *Sîre*, 214; Ebü 'Omer Yûsuf b. 'Abdullâh b. Muhammed b. 'Abdilberr en-Nemerî İbn 'Abdilberr, *ed-Durer fî ihtîşârî'l-Megâzî ve's-Sîyer*, thk. Şevkî Dayf (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), 134.

³⁸ İbn İshâk, *Sîre*, 214.

³⁹ İbn İshâk, *Sîre*, 214; Ebü Nu'aym, *Delâ'ilü'n-nubuvve*, 1/246.

⁴⁰ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 8/400.

⁴¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 8/401.

⁴² İbn İshâk, *Sîre*, 215; İbn Hîşâm, *es-Sîre*, 1/336.

⁴³ İbn İshâk, *Sîre*, 215.

⁴⁴ İbn İshâk, *Sîre*, 215; Ebü Nu'aym, *Delâ'ilü'n-nubuvve*, 1/246.

⁴⁵ İbn İshâk, *Sîre*, 215; Ebü Nu'aym, *Delâ'ilü'n-nubuvve*, 1/246.

Eİ 14: Necâşî'nin, bu okunanların Mûsâ'ya⁴⁶ (as) gelenler ile aynı kaynaktan olduğunu söylemesi.⁴⁷

Eİ 15: Necâşî'nin, Müslümanları geri göndermeyeceğini heyete bildirmesi.⁴⁸

Eİ 16: Amr b. el-Âs'ın, ertesi gün tekrar Necâşî'ye gidip Müslümanların Hz. İsâ hakkındaki düşüncelerini bildirip tartışma açmak istemesi.⁴⁹

Eİ 17: Ca'fer'in, Hz. İsâ hakkında Müslümanların inancını ifade etmesi ve Meryem'in namuslu bir bakire olduğunu söylemesi.⁵⁰

Eİ 18: Necâşî'nin, Hz. İsâ konusunda Müslümanlarla aralarındaki görüş farklılığının önemsiz olduğunu göstermek üzere yerden bir çöpü parmaklarının arasına alıp göstermesi.⁵¹

Eİ 19: Hz. İbrâhîm hakkında tartışma açılması üzerine Medine'de Âl-i 'İmrân Sûresi 68. ayetin nâzil olması.⁵²

Eİ 20: Necâşî'nin, topraklarında güven içerisinde yaşayabileceklerini Müslümanlara bildirmesi.⁵³

Eİ 21: Kureyş heyetinin sunduğu hediyeleri rüşvet addeden Necâşî'nin bunları iade etmesi ve heyetin de beldesinden çıkarılmasını emretmesi.⁵⁴

Eİ 22: Habeşistan'a göç eden Müslümanların bir kısmının Medine'ye hicretten önce Mekke'ye döndüğünün; Ca'fer ve beraberindeki bir grubun ise Hayber fethi sırasında Medine'ye, Resûlullah'ın yanına vardığını bildirilmesi.⁵⁵

Ümmü Seleme'den nakille aktarılan haber bazı kaynaklarda birleştirme yapılarak ifade edilmiştir. İbn Şa'd, bu şekilde naklettiği haberlerde farklı bilgiler vermektedir. Buna göre hicretin 7. yılı Rebî'u'l-evvel (diğer bir haberinde ise Hudeybiye dönüşü sonrasında Zû'l-hicce) ayında Resûlullah, İslam'a davet etmek üzere Amr b. Ümeyye ed-Damrî ile Necâşî'ye bir mektup yazdırmıştır. İçerisinde Kur'an ayetleri bulunan bu yazının kendisine okunması ile Necâşî Müslüman olmuştur. İkinci bir yazı ile de orada bulunan Ümmü Habîbe'yi (ö. 44/664) kendisine nikâhlanmasını ve orada kalan Müslümanların geri dönmelerini sağlamasını istemiştir. Necâşî, Müslümanları iki gemiye bindirerek ed-Damrî ile Medine'ye göndermiş, onlar da Hayber fethinde bulunan Resûlullah'ın yanına varmışlardır.⁵⁶

İbn İshâk'tan (ö. 151/768) naklettiği rivayette birleştirme olduğunu ifade eden es-Sa'lebî'nin (ö. 427/1036) aktarımında da bazı farklılıklar görülmektedir. Buna göre Kureyş'in heyet gönderme fikri Bedir hezimetini sonrası müşriklerin Dârünnedve'de toplanmaları üzerine oluşmuş ve onlar Bedir'in intikamının Necâşî'nin yanında bulunan Müslümanlarda olduğunu söylemişlerdir.⁵⁷ Heyette Amr b. el-Âs'ın yanında bulunan ikinci kişi olarak Umâre b. Ebî Mu'ayt geçmektedir.⁵⁸ İkinci kişinin farklılığı sebebiyle heyet göndermenin iki kez gerçekleştiği şeklinde

⁴⁶ Rivayeti aktaran farklı kaynaklara göre ise Hz. İsâ; bk. İbn Hîşâm, *es-Sîre*, 1-336.

⁴⁷ İbn İshâk, *Sîre*, 215.

⁴⁸ İbn İshâk, *Sîre*, 215.

⁴⁹ İbn İshâk, *Sîre*, 215.

⁵⁰ İbn İshâk, *Sîre*, 215.

⁵¹ Ebû Nu'aym, *Delâ'ilü'n-nubuvve*, 1/246; İbn İshâk, *Sîre*, 215.

⁵² Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 8/405.

⁵³ İbn İshâk, *Sîre*, 215.

⁵⁴ İbn İshâk, *Sîre*, 216.

⁵⁵ İbn İshâk, *Sîre*, 216; Ebû Nu'aym, *Delâ'ilü'n-nubuvve*, 1/246; İbn 'Abdiberr, *ed-Durer*, 138.

⁵⁶ İbn Şa'd, *et-Tabağât*, 1/176, 222.

⁵⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 8/399.

⁵⁸ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 8/399.

değerlendirmeler de bulunmaktadır.⁵⁹ Ancak Amr b. el-Âs, kendisinden nakledilen konuyla ilgili haberde ikinci kez heyette yer almasından söz etmemektedir.

Haberin akışında Meryem Sûresinin okunmasının Hz. İsa ve Meryem hakkındaki tartışmalar öncesinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum sûre yoluyla görüşleri açıklanan Müslümanların ikinci kez Hz. İsa hakkında sorgulanmaları ve Ca'fer'in de Meryem'in durumunu izah etmesi gibi sonucu doğurmaktadır. Bizce bu bir çelişki gibi görünmekle birlikte râvî tasarrufu olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim es-Sa'lebî'nin naklinde Necâşî'nin Kur'an okumasını istediği Ca'fer önce el-Ankebût ve er-Rûm Sûrelerini okumuş, Necâşî daha fazlasını isteyince de el-Kehf Sûresini okumuştur. Meryem Sûresinin okunması ise Müslümanlarla patriklerin Hz. İsa hakkında tartışmaları sonrasında söz konusu olmuştur.⁶⁰

1.2. Amr b. el-As'tan Nakledilen Haber

Ticarî seyahatleri sırasında ilişkide bulunduğu Habeşistan Meliki Necâşî ile dostluğu bulunan Amr b. el-Âs, bu sebeple Habeşistan'a giden Müslümanların iade edilmeleri için Kureyş adına elçi olarak gönderilmiştir. Bedir Savaşı'na katılmayan Uhud ve Hendek muharebelerinde ise Kureyş ordusunun süvari birliklerini kumanda eden Amr, Mekke'nin fethi öncesinde Müslüman olmuştur.⁶¹ Onun konuyla ilgili haberi Hendek savaşının sonucu hakkındaki değerlendirmeleri ile başlamakta, Mekkelileri Necâşî'ye heyet gönderme konusunda ikna etmesini, Melik için hediyelerin hazırlanmasını, Necâşî'nin huzuruna çıkmalarını, Amr b. Ümeyye ed-Damrî ile orada karşılaşmalarını, yaşanan bazı tartışmaları, Necâşî'nin ve kendisinin Müslüman olma beyanlarını, Amr'ın biat etmek üzere Mekke'nin fethi öncesinde Resulullah'ın yanına varışını vs. içermektedir. Amr'ın haberi iki ayrı tarikte kaynaklarda yer almaktadır.⁶² Haber, olayı yaşayan (gözlemci) ve nakledenin (anlatıcı) ifadelerini birlikte içermesiyle önem arz etmektedir. Ayrıca anlatımda tarihi olaylara atıflarda bulunulması kronolojik tespitler açısından haberin değerini artırmaktadır.

Amr b. el-Âs'ın, Kureyş adına heyet olarak Necâşî'ye gönderilmeleri ve orada yaşananlara dair anlatımı incelendiğinde şu ifadelerle karşılaşılmaktadır:

Eİ 1: Amr'ın, Hudeybiye'den sonra, görüşüne değer veren bir grup Kureyşli'yi topladığını, onlara Hz. Muhammed hakkında konuştuğunu söylemesi.⁶³

Eİ 2: Amr'ın, Kureyş'e üstünlük sağlamakta olan Muhammed'in hükmü altında yaşamaktansa Necâşî'nin yanında kalmayı yeğlediğini söylemesi ve onun yanına gidip yaşamayı önermesi.⁶⁴

Eİ 3: Amr'ın, Necâşî için deri ürünü hediyeleri hazırlanmasını istemesi.⁶⁵

Eİ 4: Amr'ın, Necâşî'nin yanına vardıklarında ed-Damrî'nin, Resûlullah'ın emriyle Ca'fer ve ashabının durumu için orada olduğunu öğrenmesi.⁶⁶

Eİ 5: ed-Damrî'nin, Ümmü Habibe'nin nikahı için bir yazı ile Necâşî'ye geldiğinin bildirilmesi.⁶⁷

⁵⁹ Apak, "Habeşistan Hicreti Üzerine Mülâhazalar", 40.

⁶⁰ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 8/403.

⁶¹ Ahmet Önkol, "Amr b. Âs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 24.12.2023).

⁶² İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/276; İbn Şa'd, *eş-Tabakât*, 5/47.

⁶³ "فلم أحضر الحديبية ولا صلحها، وانصرف رسول الله صلى الله عليه وسلم بالصلح، ورجعت قريش إلى مكة"; bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/276; İbn Şa'd, *eş-Tabakât*, 5/47.

⁶⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/276; İbn Şa'd, *eş-Tabakât*, 5/47.

⁶⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/276; İbn Şa'd, *eş-Tabakât*, 5/48.

⁶⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/276; İbn Şa'd, *eş-Tabakât*, 5/48.

⁶⁷ İbn Şa'd, *eş-Tabakât*, 5/48.

Eİ 6: Amr'ın, her zaman yaptığı üzere secde ederek Necâşî'nin huzuruna girmesi.⁶⁸

Eİ 7: Amr'ın, Necâşî ve patriklere deri ürünü hediyelerini vermesi, Necâşî'nin de bundan memnun olması.⁶⁹

Eİ 8: Amr'ın, düşmanı olduğunu ifade ettiği ed-Damrî'yi öldürmek üzere Necâşî'den istemesi.⁷⁰

Eİ 9: Necâşî'nin bu istek üzerine öfkelenerek Amr'ın burnuna vurması, burnunun kanaması ve bu sebeple çok aşığıldığını söylemesi.⁷¹

Eİ 10: Necâşî'nin, Hz. Muhammed'e gelenin Hz. Mûsâ'ya ve Hz. İsâ'ya da gelen Namus-u Ekber olduğunu Amr'a söylemesi.⁷²

Eİ 11: O esnada Amr'ın, kalbinin Allah tarafından döndürüldüğünü anladığını söylemesi.⁷³

Eİ 12: Necâşî'nin tavsiyesi üzerine Amr b. el-Âs ile iman etme konusunda sözleşmiş olmaları.⁷⁴

Eİ 13: Amr'ın, Habeşistan'dan ayrılarak yola çıktığını ve Mekke'nin fethinden hemen önce Müslüman olduğunu bildirmek üzere Resûlullah'ın yanına vardığını bildirmesi.⁷⁵

Eİ 14: Amr'ın, biat etmeye gittiği esnada karşılaştığı Halid b. Velîd ve Osman b. Talha ile aynı anda Müslüman olduklarını söylemesi.⁷⁶

Amr'ın bu haberi doğrudan Mekke'den ayrılma fikriyle başlamaktadır. Haber heyetin gidişini, orada Müslümanlarla karşılaşmalarını ve sonrasında da Amr'ın İslam'ı kabul edip Hz. Muhammed'e biat etmesini içermektedir. Ancak Mekke'den çıkış zamanı hakkında net bir bilgi vermemekte, Hendek savaşı sonrasına işaret etmektedir. İbn Şa'd, bu durumu daha da açıklayacak bir başka haberi yine Amr b. Âs'tan nakletmektedir. Buna göre o, Hendek savaşından sonra, Tâif'i oluşturan iki yerleşim yerinden biri olan ve *Vahî*⁷⁷ denen bölgeye malı ve mülküyle göç etmiş, insanlardan uzak durmuştur. Amr, Kureyş'in antlaşma yaparak Hudeybiye'den dönmesi sonrasında Hz. Muhammed'in artık ashabıyla birlikte Mekke'ye yaklaştığını, Tâif de dahil bu bölgenin kendilerine yurt olamayacağını düşünmüştür. O sıralarda Mekke, tümüyle Müslüman olsa da kendisinin asla onlara katılmayacağı kanaatinde olduğunu ifade eden Amr, tek yolun bu bölgeyi terk etmek olduğunu dile getirmiştir.⁷⁸ Bu haber, Habeşistan'a heyet gönderme fikrinin Hudeybiye sonrası, ateşkesin sürdüğü sırada oluştuğunu daha da netleştirmektedir. Nitekim el-Belâzürî'nin haberi de bunu desteklemekte, Hayber dönüşünde Amr'ın Resulullah'a biat ettiğini de içermektedir.⁷⁹ Haberde dikkat çeken bir durum da Necâşî'ye gitme fikrinin Kureyş'in önerisinden ziyade Amr'ın bizzat kendi düşüncesi olmasıdır.

1.3. Urve b. ez-Zubeyr'den Nakledilen Haber

Habeşistan'a yapılan hicret ve Mekkelilerin orada bulunan Müslümanlara karşı yürüttükleri faaliyetleri hakkında haber nakledenlerden biri de hadis ve siyer rivayetleriyle şöhret bulmuş

⁶⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/276; İbn Şa'd, *eş-Tabakât*, 5/48.

⁶⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/276; İbn Şa'd, *eş-Tabakât*, 5/48.

⁷⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/276; İbn Şa'd, *eş-Tabakât*, 5/48.

⁷¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/276; İbn Şa'd, *eş-Tabakât*, 5/48.

⁷² İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/277; İbn Şa'd, *eş-Tabakât*, 5/49.

⁷³ İbn Şa'd, *eş-Tabakât*, 5/49.

⁷⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/277; İbn Şa'd, *eş-Tabakât*, 5/49.

⁷⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/277; İbn Şa'd, *eş-Tabakât*, 5/49-50.

⁷⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/277; İbn Şa'd, *eş-Tabakât*, 5/49-50.

⁷⁷ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Tâif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 28.12.2023).

⁷⁸ İbn Şa'd, *eş-Tabakât*, 5/47.

⁷⁹ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir Belâzürî, *Ensâbu'l-esrâf*, thk. Suheyl Zekkâr-Riyâd ez-Ziriklî (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1417), 10/277.

olan Urve b. ez-Zubeyr'dir. Müslümanların ilk hicretinin Habeşistan'a olduğunu söyleyen Urve'den nakledilen haber Medine'ye hicret sonrası Habeşistan'dan dönüşlerin başladığını ancak Ca'fer dahil bazılarının ise orada kalmaya devam ettiklerini bildirmektedir.⁸⁰ Haber, savaş yoluyla Müslümanlara boyun eğdiremeyen Müşriklerin intikam almak amacıyla Habeşistan'a heyet gönderme niyetleriyle başlamakta, heyetin Necâşî'nin huzuruna varmasını, orada Ca'fer ile karşı karşıya gelmelerini, ed-Damrî'nin Hz. Peygamber'den mesaj getirmesini içermektedir. Buna göre:

Eİ 1: Kureyş'in, Müslümanlar ile aralarında bazı savaşların meydana gelmesinin ardından, Bedir savaşının intikamını Habeşistan'da bulunanlardan almak üzere Necâşî'ye heyet göndermeyi planlaması.⁸¹

Eİ 2: Heyetin Amr b. el-Âs ve İbn Ebî Rebîa'dan oluşması.⁸²

Eİ 3: Heyet göndermenin Bedir sonrası olduğunun ifadesi.⁸³

Eİ 4: Necâşî ve Habeş Uluları için hediyeler hazırlamaları.⁸⁴

Eİ 5: Necâşî'nin, Amr b. el-Âs'ı dinledikten sonra Ca'fer'i de huzuruna getirtmesi.⁸⁵

Eİ 6: Necâşî'nin, yeni dini ve peygamberini Ca'fer'e sorması.⁸⁶

Eİ 7: Necâşî'nin talebi üzerine Ca'fer'in inançlarına dair bilgi vermesi.⁸⁷

Eİ 8: Necâşî'nin, Ca'fer tarafından anlatılanların Hz. Mûsâ'ya gelenlerle aynı kaynaktan olduğunu söylemesi.⁸⁸

Eİ 9: Amr'ın, Müslümanların Hz. İsa hakkındaki düşüncelerini tartışmaya açması.⁸⁹

Eİ 10: Ca'fer'in, Hz. İsa hakkında inançlarını aktarması sonrasında Necâşî'nin, kendi düşünceleriyle aradaki farkın önemsizliğini ifade etmek üzere bir çöpü işaret etmesi.⁹⁰

Eİ 11: Kureyş'in heyet gönderdiğini haber alan Resûlullah'ın, ed-Damrî'yi bir yazıyla Necâşî'ye gönderdiğinin ifade edilmesi.⁹¹

Eİ 12: Necâşî'nin, Resulullah'tan gelen yazıyı okumasının ardından Ca'fer ve arkadaşlarıyla birlikte Ruhban ve Keşişlerini huzurunda toplaması.⁹²

Eİ 13: Necâşî'nin, Kur'an okumasını istemesi üzerine Ca'fer'in Meryem Sûresini okuması.⁹³

Eİ 14: Ca'fer'in Kur'an okuması esnasında orada bulunanların gözlerinin yaşarması.⁹⁴

⁸⁰ Taḥāwī, *Aḥkām*, 1/218.

⁸¹ Taḥāwī, *Aḥkām*, 1/218.

⁸² İbn 'Abdillberr, *ed-Durer*, 132.

⁸³ "فَلَمَّا كَانَتْ وَقْعَةُ بَدْرٍ وَقَتَلَ اللَّهُ فِيهَا صِنْدَائِدَ الْكُفَّارِ قَالَ كُفَّارُ قُرَيْشٍ: إِنَّ تَارِكُمْ بِأَرْضِ الْحَبَشَةِ، فَاهْدُوا النَّجَاشِيَّ وَابْعَثُوا إِلَيْهِ رَجُلَيْنِ مِنْ دَوِي رَأَيْكُمْ"; bk. İbn 'Abdillberr, *ed-Durer*, 132.

⁸⁴ İbn 'Abdillberr, *ed-Durer*, 131.

⁸⁵ İbn 'Abdillberr, *ed-Durer*, 132.

⁸⁶ İbn 'Abdillberr, *ed-Durer*, 133; Ebū Nu'aym, *Delā'ilu'n-nubuwwa*, 1/243.

⁸⁷ İbn 'Abdillberr, *ed-Durer*, 133; Ebū Nu'aym, *Delā'ilu'n-nubuwwa*, 1/243.

⁸⁸ İbn 'Abdillberr, *ed-Durer*, 133.

⁸⁹ İbn 'Abdillberr, *ed-Durer*, 133; Ebū Nu'aym, *Delā'ilu'n-nubuwwa*, 1/243.

⁹⁰ İbn 'Abdillberr, *ed-Durer*, 133; Ebū Nu'aym, *Delā'ilu'n-nubuwwa*, 1/243.

⁹¹ İbn 'Abdillberr, *ed-Durer*, 133.

⁹² İbn 'Abdillberr, *ed-Durer*, 134; Ebū Nu'aym, *Delā'ilu'n-nubuwwa*, 1/243.

⁹³ İbn 'Abdillberr, *ed-Durer*, 134; Ebū Nu'aym, *Delā'ilu'n-nubuwwa*, 1/243.

⁹⁴ İbn 'Abdillberr, *ed-Durer*, 134; Ebū Nu'aym, *Delā'ilu'n-nubuwwa*, 1/243.

Haberde heyet göndermenin Bedir savaşı sonrasında gerçekleştiği ifade edilmekle birlikte bu savaşın daha çok heyet gönderme fikrinin temellerinin oluşmasına sebep olduğu anlaşılmaktadır. Zira Kureys'in bu savaşta yaşadığı ağır kayıplar ve sonrasındaki savaşlarda da istedikleri neticeye ulaşamamaları intikam duygusunun oluşmasına yol açtığı anlaşılmaktadır. Haber, heyet göndermenin tarihlendirilmesinde önem arz etmektedir.

1.4. İbn Şihâb ez-Zührî'den Nakledilen Haber

Habeşistan'a hicret eden Müslümanlar hakkında bilgi veren haberlerden biri de İbn Şihâb ez-Zührî'den nakledilmiştir. Onun haberi kısa olup konuyu bütün süreçleriyle içermemekle birlikte tarihlendirme açısından önem arz etmektedir. Onun haberinde geçen ifadeler şunlardır:

Eİ 1: Amr b. el-Âs ve İbn Ebî Rebîa'nın Bedir sonrasında Habeşistan'a gitmeleri.⁹⁵

Eİ 2: Bunu haber alan Hz. Peygamber'in Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi Necâşî'ye göndermesi.⁹⁶

ez-Zührî'nin haberi Amr b. el-Âs ve İbn Ebî Rebîa'nın Mekke'den çıkışının Bedir sonrası olduğuna işaret etmesi yönüyle yapılacak tespitlerde yönlendirici ve teyit edici bir etkiye sahiptir.

1.5. Süleyman b. Tarhân'dan Nakledilen Haber

Ebu'l-Mu'temir Süleyman İbn Tarhân et-Teymî el-Basrî'nin hadis rivayetleri temel hadis eserlerinde yer almış olup yirmi civarında hadis naklettiği ve sika olarak bilindiği kaydedilmektedir. Müellifin erken dönem Siyer kaynakları arasında zikredilen ve *Kitābu Sireti Rasūlillāh* adıyla bilinen eserinde yer verdiği konulardan biri de Habeşistan'a göç olayı ve burada yaşananlar hakkındadır.⁹⁷ Onun, konuyla ilgili anlatımında yer alan eylem unsurları şöyledir:

Eİ 1: Müşriklerin gittikçe artan eziyetleri karşısında bir grup Müslümanın Habeşistan'a gitmeleri.⁹⁸

Eİ 2: Kureys'in, Amr b. el-Âs ve Umâre b. Velîd aracılığıyla Necâşî'ye bir yazı yazmaları.⁹⁹

Eİ 3: Kureys heyetinin secde ederek Necâşî'nin huzuruna girmeleri ve bunu Müslümanlar aleyhinde kullanmak istemeleri.¹⁰⁰

Eİ 4: Heyetin, Müslümanların Hz. İsa hakkındaki inançlarını tartışma konusu yapmaları.¹⁰¹

Eİ 5: Necâşî'nin, hicret etme sebeplerini sorması ve Ca'fer'in buna cevap vermesi.¹⁰²

Eİ 6: Necâşî'nin, Kureys heyetinin taleplerini reddetmesi.¹⁰³

Eİ 7: Bir grup keşiş ve rahibin, Hz. İsa hakkındaki görüşlerinden dolayı Müslümanların sorgulanmasını Necâşî'den istemesi.¹⁰⁴

Eİ 8: Hıristiyan din adamlarının, İbrâhim (as) hakkındaki görüşlerini Müslümanlara sorması.¹⁰⁵

⁹⁵ İbn 'Abdiberr, *ed-Durer*, 131.

⁹⁶ İbn 'Abdiberr, *ed-Durer*, 131.

⁹⁷ Hüseyin Topal, "Tâbiin Dönemi Tefsir Kaynağı Olarak Süleyman b. Tarhân'ın Kitābu Sireti Rasūlillāh'ı", *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 17 (2023), 371-406.

⁹⁸ Ebu'l-Mu'temir Süleyman İbn Tarhân et-Teymî el-Basrî İbn Tarhân, *Kitābu sireti Resūlillāh*, thk. Rıdvân el-Hasrî (Riyad: Merkezi'l-Melik Fayşâl li'l-Buhûs ve'd-Dirâsātu'l-İslâmiyye, 1443), 64.

⁹⁹ İbn Tarhân, *Sire*, 65.

¹⁰⁰ İbn Tarhân, *Sire*, 65-66.

¹⁰¹ İbn Tarhân, *Sire*, 65.

¹⁰² İbn Tarhân, *Sire*, 66.

¹⁰³ İbn Tarhân, *Sire*, 66.

¹⁰⁴ İbn Tarhân, *Sire*, 66-67.

¹⁰⁵ İbn Tarhân, *Sire*, 66-67.

Eİ 9: Ca‘fer’in, Hz. İbrâhim hakkında “O, Hanif ve Müslümandı, müşriklerden de değildi.” cevabını vermesi.¹⁰⁶

Eİ 10: Hıristiyan din adamlarının kendilerini Hz. İbrâhim’e daha layık gördüklerini söylemeleri üzerine Medine’de “*İnsanlar içerisinde İbrâhim’e en layık olanlar, ona uyanlar, bu elçi ve bu müminlerdir. Allah, inananların velisidir.*”¹⁰⁷ ayetinin nâzil olduğunun bildirilmesi.¹⁰⁸

Eİ 11: Ca‘fer’in, Müslümanların Hz. İsâ hakkındaki görüşünü, Âl-i ‘İmrân Sûresinin 49. ayeti çerçevesinde açıklaması.¹⁰⁹

Eİ 12: Hz. İsâ hakkında Ca‘fer’in yaptığı açıklamalardan sonra Necâşi’nin, kendi görüşleriyle farklılığın önemsiz olduğuna işaret etmek üzere bir çöp-kıymık parçasını işaret etmesi.¹¹⁰

İbn Tarhân’ın bu nakli, ilgili diğer haberlerde de yer alan birçok ortak öge içermekle beraber Kureys’in isteklerini bildirmek üzere gönderilen heyetin, durumu yazı ile Necâşi’ye bildirdiğini içermesi yönüyle ayrıştırmaktadır.

2. Necâşi’nin Huzurunda Kur’an Okunması Haberlerinin Değerlendirmesi

Bu çalışmada konuyu anlatan beş haber ve tarikleri kullanılmıştır. Bu başlık altında söz konusu haberlerde geçen ifadelerin ne düzeyde örtüştüğünü ve hangi eylem olgularına işaret ettiği değerlendirilecektir. Haberlerde yer alan ve yukarıda ifadelendirilen eylemlerin değerlendirilmesi esnasında her bir haber için kısa kodlar kullanılacaktır. Bu doğrultuda Ümmü Seleme haberi *ÜS*; Amr b. el-Âs haberi *AbÂ*; Urve b. ez-Zubeyr haberi *UbZ*; ez-Zührî haberi *Z* ve Süleyman b. Tarhân haberi de *SbT* kısaltmalarıyla ifade edilecektir.

Necâşi’nin huzurunda Kur’an okunmasını da içeren haberlerin farklı zamansal ve olgusal ifadeler içerdiği görülmektedir. Bununla beraber her bir haberin tariklerinde de farklılıklar bulunabilmektedir. Mesela *ÜS* haberi zaman dilimi en geniş olan rivayettir. Zira haber Müslümanların hicret öncesi yaşadığı sıkıntılar ve hicretin sebepleri ile başlamakta, Müslümanların hicretin 7. yılında meydana gelen Hayber’in fethi¹¹¹ sırasındaki geri dönüşlerini de içermektedir.¹¹² Ancak İbn İshak’tan farklı olarak Ebû Nu‘aym, haberi Habeşistan’a yerleşmeden başlatmaktadır.¹¹³ *ÜS* haberinde Müslümanların Habeşistan’a yerleşip güven içerisinde yaşadıklarını öğrenen Kureys’in, oradan çıkarılıp geri gönderilmeleri için bir heyet gönderme konusunda toplantı yaptığı bildirilmektedir.¹¹⁴ Burada toplantıya dair belli bir zaman ifadesine yer verilmemekle birlikte aynı haberin es-Sa‘lebî tarihinde ise bu toplantının açıkça Bedir sonrasında gerçekleştiğine işaret edilmektedir.¹¹⁵ Burada bir râvî tasarrufu gözlemlenmektedir. *UbZ* haberinde ve *Z* haberinde de net bir zaman dilimi verilmemekle birlikte Bedir de dahil olmak üzere Mekkeliler ile Müslümanlar arasında yaşanan bazı savaşlardan sonrasına işaret edilmektedir.¹¹⁶ Aynı şekilde *SbT* haberinde de belli bir zaman ifadesi geçmemektedir. Ancak bu

¹⁰⁶ İbn Tarhân, *Sîre*, 66-67.

¹⁰⁷ Âl-i ‘İmrân 3/68.

¹⁰⁸ İbn Tarhân, *Sîre*, 66-67.

¹⁰⁹ İbn Tarhân, *Sîre*, 66-67.

¹¹⁰ İbn Tarhân, *Sîre*, 66-67.

¹¹¹ Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 623.

¹¹² İbn İshâk, *Sîre*, 213-216.

¹¹³ Ebû Nu‘aym, *Delâ’ilu’n-nubuvve*, 1/246.

¹¹⁴ قَالَ: لَمَّا نَزَلْنَا أَرْضَ الْحَبَشَةِ، جَاوَزْنَا بِهَا خَيْرَ جَارِ النَّجَاشِيِّ، أَمِينًا عَلَى دِينِنَا، وَعَبَدْنَا اللَّهَ تَعَالَى لَا نُؤَدِي وَلَا نَسْمَعُ شَيْئًا نَكْرَهُهُ، فَلَمَّا بَلَغَ ذَلِكَ قَرَيْشًا، انْتَمَرُوا بَيْنَهُمْ أَنْ “ bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/334; benzer bir ifade için bk. Ebû Nu‘aym, *Delâ’ilu’n-nubuvve*, 1/246.

¹¹⁵ لَمَّا هَاجَرَ جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ وَأَصْحَابِهِ ... إِلَى الْحَبَشَةِ إِلَى النَّجَاشِيِّ وَاسْتَقَرَّتْ بِهِمُ الدَّارُ، وَهَاجَرَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِلَى الْمَدِينَةِ، وَكَانَ مِنْ أَمْرِ يَدْرُ مَا “ bk. Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-bevân*, 8/399.

¹¹⁶ “خَالَتْ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْحَرْبُ. فَلَمَّا كَانَتْ وَقَعَةُ بَدْرٍ وَقَتَّلَ اللَّهُ فِيهَا صِنَادِيذَ الْكُفَّارِ قَالَ كُفَّارُ قُرَيْشٍ: إِنَّ تَارِكُمْ بَارِضُ الْحَبَشَةِ” bk. Taḥāwī, *Aḥkām*, 1/218; İbn ‘Abdiberr, *ed-Durer*, 131-132.

sırada gerçekleşen münakaşalar esnasında Âl-i 'İmrân Sûresinden bazı ayetlerin nâzil olduğu *haberde* yer almaktadır.¹¹⁷ Söz konusu ayetlerin Medenî bir sûrede yer alması olayın Medine döneminde gerçekleştiğini ihlas ettirmektedir. Buna karşın AbÂ rivayeti ise daha net bir tarih vermektedir. Amr, Habeşistan'a gitme düşüncesinin, Müslümanların Mekke kapısına dayandığı Hudeybiye Antlaşması sonrası geliştiğini, dönüşün de Mekke'nin fethi öncesi olduğunu açıkça ifade etmektedir.¹¹⁸

Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin, Hz. Muhammed tarafından Necâşî'ye elçi olarak gönderildiği ve o esnada Kureyş heyetiyle karşılaştıkları konumuzla ilgili haberlerin çoğunluğunun ortaklaştığı bir bilgidir. Zaman açısından en açık ifadeye yer veren Amr'ın haberinde ed-Damrî ile karşılaşmanın tesadüfen gerçekleştiği anlaşılmaktadır.¹¹⁹ Onun çeşitli görevlerle Necâşî'ye gönderilmesi ise Hudeybiye sonrası 7. yılın Muharrem ayında vuku bulmuştur.¹²⁰ Bu da karşılaşma hadisesinin 7. yılın başında olduğunun bir başka teyididir. ed-Damrî'nin Uhud Savaşı sonrası İslam'a girdiği ve sonrasında Medine'ye hicret ettiği bilinmektedir.¹²¹ Onun İslam ve Hz. Muhammed adına elçi olarak gönderilmesinin ancak Müslüman olması sonrasında gerçekleşebileceği düşünüldüğünde bu durumun Necâşî huzurunda karşılaşma ve orada Kur'an okumanın zamanını tespit açısından yönlendirici olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte onun Bedir savaşından sonra, Hendek savaşından sonra ve Hz. Peygamber'in iki yazısını iletmek üzere üç kez Habeşistan'a elçi olarak gönderildiği de ifade edilmektedir.¹²² Ancak bu düşüncenin, haberlerde yer alan farklı zaman ifadelerinin bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmemesinden doğan yanlışlıklardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Zaman tespiti açısından yönlendirici olması yönüyle haberlerde dikkat çeken bazı ifadeler de yer almaktadır. Bunlardan biri Ca'fer'in, Kureyş heyetiyle karşılaşma esnasında Necâşî'nin yeni din hakkında soru sorması üzerine yaptığı izahların içeriğidir. O, konuşmasında İslam'ın emir, nehiy ve tavsiyelerine dair neredeyse vahiy sürecinin tamamında şekillenmiş tüm esaslara yer vermektedir.¹²³ Bu durum Necâşî önünde gerçekleşen bu karşılaşmanın, Ümmü Seleme rivayetinde olduğu gibi Habeşistan'a hicretin hemen sonrasında olayların peşi sıra anlatıldığı üzere erken dönemlerde gerçekleşmesinden ziyade belli bir birikimin oluşmasına imkân verecek şekilde daha geç dönemlere işaret ettiğini düşündürmektedir.

Olayın gerçekleşme zamanına dair önemli bir veri de Amr b. el-Âs'ın ailesiyle (eşiyle) yola çıktığı ve Necâşî'nin huzurundan çıkması sonrasında evine gittiği ifadeleridir.¹²⁴ Bu bilgiler, bazı haberlerde yer alan heyetin oluşturulması ve yola çıkışının Hudeybiye antlaşması sonrasında Mekke'deki geleceğinden ümidini kesen Amr'ın, Habeşistan'a kalıcı olarak yerleşme niyeti taşıdığı ifadelerini desteklemektedir.

¹¹⁷ İbn Tarhān, *Sīre*, 66-67.

¹¹⁸ "كنت للإسلام مجانباً معانداً، حضرت بدرًا مع المشركين، فنجوت... فلم أحضر الحديبية ولا صلحتها... ما مكة لنا بمنزل ولا الطائف، وما شيء خير من الخروج... " bk. İbn Şa'd, *eṭ-Ṭabakāt*, 5/47-50.

¹¹⁹ "فَوَ اللَّهِ إِنَّا لَعِندَهُ إِذْ جَاءَهُ عَمْرُو بْنُ أُمَيَّةَ الصَّمْرِيُّ، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ بَعَثَهُ إِلَيْهِ فِي شَأْنِ جَعْفَرٍ وَأَصْحَابِهِ..." bk. İbn Hişām, *es-Sīre*, 2/277.

¹²⁰ "إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا رَجَعَ مِنَ الْخَيْبَةِ فِي ذِي الْحِجَّةِ سَنَةَ سِتِّ أَرْسَلَ الرَّسُلَ إِلَى الْمَلُوكِ يَدْعُوهُمْ إِلَى الْإِسْلَامِ... وَذَلِكَ فِي الشَّحْرَمِ سَنَةَ سِتِّ... فَكَانَ أَوَّلُ... " bk. İbn Şa'd, *eṭ-Ṭabakāt*, 1/222.

¹²¹ Muḥammed b. Yūsuf eṣ-Şāliḥi eṣ-Şāmī, *Subulu'l-hudā ve'r-reşād fi sīreti ḥayri'l-'ibād*, thk. 'Adil Aḥmed-Alī Muḥammed Mu'avviḍ (Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414), 11/365.

¹²² Kāpar, "İlk İslam Diplomatı Amr b. Ümeyye ed-Damrî", 273.

¹²³ "كُنَّا عَلَى ذَلِكَ حَتَّى بَعَثَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَيْنَا رَسُولًا... فَدَعَا إِلَى اللَّهِ لِلتَّوَجُّدِ وَتَعْبُدَهُ... وَأَمَرَنَا بِصِدْقِ الْخَدِيثِ وَأَدَاءِ الْأَمَانَةِ وَصِلَةِ الرَّجْمِ وَحَسَنِ الْجَوَارِ وَالْكَفِّ عَنِ الْمَخَارِمِ... وَالْإِيمَاءِ، وَنَهَانَا عَنِ الْفَوَاحِشِ وَقَوْلِ الزُّورِ وَأَكْلِ مَالِ الْيَتِيمِ وَقَذْفِ الْمُحْصَنَةِ،... وَأَمَرَنَا بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَالصِّيَامِ. قَالَتْ: فَعَدَّدَ عَلَيْهِ أُمُورَ الْإِسْلَامِ..." bk. İbn 'Abdilberr, *ed-Durer*, 136.

¹²⁴ Ebū'l-Ḥasen 'Alī b. İbrāhīm el-Ḳummī, *Tefsīru'l-Ḳummī*, thk. es-Seyyid Tayyib el-Müsevī (Ḳum: Dāru'l-Kitāb, 1387), 9/21-22.

Tüm bu veriler ve *haber*lerdeki zaman ifadeleri bir arada ele alındıklarında Necâşi huzurundaki karşılaşmanın Medine'ye Hicret sonrasında, müşriklerle Müslümanlar arasında yaşanan bazı savaşımlardan sonraki dönemlere işaret ettiklerini söylemek mümkündür. Bu durumda Habeşistan'a gitme fikri konusunda etkin olduğu anlaşılan Amr'ın haberinde yer alan zaman ifadesinin diğer haberler tarafından da teyit edildiği sonucuna varabiliriz.

Farklı içeriklere sahip rivayetlerin aynı *habere* ait olup olmadığını tespit etmek üzere *haber*lerdeki eylem ifadelerinin tetkikine ihtiyaç bulunmaktadır. Haberlerin içerdiği eylem ifadelerinin ne düzeyde ortaklaştığı varılacak yargının gerçekliği veya gerçeğe yakınlığı açısından önem arz etmektedir. Bu da eylem ifadelerinden yola çıkarak ortak eylem olgularının tespiti ile mümkündür. Bu doğrultuda haberlerin tamamı ya da bir kısmının uzlaştığı eylem ifadeleri yoluyla tespit edilen eylem olgularını şu şekilde sunabiliriz:

Eylem 1: Kureyş'in Habeşistan konusunda toplantı yapması.

İfadeler:

(أجمعوا على أن يبعثوا إليه فينا) Necâşi'ye hakkımızda heyet göndermek üzere uzlaştılar. (ÜS/Eİ 2)

(فجمعت رجالا من قومي كانوا يرون رأيي) Kureyş'ten görüşüme değer veren kişileri topladım. (AbÂ/Eİ 1)

Eylem 2: Kureyş'ten, Necâşi'ye bir heyetin gitmesi.

İfadeler:

(فبعثوا عمرو بن العاصي، وعبد الله بن أبي ربيعة) Amr b. el-Âs ve Abdullah b. Ebî Rebîa'yı gönderdiler. (ÜS/Eİ 3)

(قلت: نلحق بالنجاشي) Necâşi'nin yanına varalım, dedim. (AbÂ/Eİ 2)

(وابعثوا إليه رجلين) Necâşi'ye iki adam gönderin. (UbZ/Eİ 1)

(أن مخرج عمرو ... وابن أبي ربيعة إلى ... الخبيشة) Amr b. el-Âs ve İbn Ebî Rebîa'nın Habeşistan'a çıkışı... (Z/Eİ 1)

(فبعثوا بكتابهم إليه) Kureyş, yazılı mesajını Necâşi'ye gönderdi. (SbT/Eİ 2)

Eylem 3: Necâşi ve patriklere hediye (olarak deri ürünleri) hazırlanması.

İfadeler:

(فَجَمَعُوا لَهُ أَدْمًا كَثِيرًا/فجمعوا له هدايا ولبطارقتهم) Necâşi ve patriklerine deri ürünleri hediyeler topladılar. (ÜS/Eİ 4)

(فَأَجْمَعُوا لَنَا مَا نُؤَدِيهِ لَهُ، وَكَانَ ... الْأَدَمَ) Ona vereceğimiz hediyeler topladılar... (AbÂ/Eİ 3)

(وَأَهْدُوا لِلنَّجَاشِيِّ وَلِعُظْمَاءِ الْخَبِيثَةِ هَدَايَا) Necâşi ve Habeş Ulularına hediyeler verdiler. (UbZ/Eİ 4)

Eylem 4: Hz. Muhammed'in, Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi elçi olarak göndermesi ve Kureyşliler ile karşılaşma.

İfadeler:

(وَبَعَثَ بِهِ مَعَ عَمْرٍو بن أُمَيَّةَ الضَّمْرِيِّ) Hz. Muhammed, Amr b. Ümeyye ed-Damrî ile davet mektubunu gönderdi.¹²⁵ (ÜS)

¹²⁵ İbn Şa'd, *et-Tabakât*, 1/176.

(فَوَاللَّهِ إِنَّا لَعِنْدَهُ إِذْ جَاءَهُ ... الضَّمْرِيُّ) Biz Necâşî'nin yanındayken bir de baktık ki Amr b. Ümeyye ed-Damrî gelmiş! (AbÂ/Eİ 4)

(فَبَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَمْرُو بْنَ أُمَيَّةَ الضَّمْرِيَّ) Resûlullah, Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi gönderdi. (UbZ/Eİ 11)

(بعث عمرو بن أمية الضمري من المدينة إلى النجاشي) (Hz. Peygamber) Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi Medine'den Necâşî'ye gönderdi. (Z/Eİ 2)

Eylem 5: Kureyşliler ile Müslümanların karşılaşmasında Hıristiyan din adamlarının da müdahil olması.

İfadeler:

(فقالت بطارفته: صدقوا أيها الملك) Patrikler 'Ey Melik! Kureyşlilerin söyledikleri doğrudur.' dediler. (ÜS/Eİ 5)

(وَأَرْسَلَ إِلَى الرُّهْبَانِ وَالْقِسْيِيِّنَ، فَجَمَعَهُمْ) Necâşî, din adamlarına haber göndererek onları huzurunda topladı. (UbZ/Eİ 12)

(فَاجْتَمَعَ إِلَيْهِ نَاسٌ مِنْ عُلَمَاءِ الْقِسْيِيِّنَ وَرُهْبَانٍ) Hıristiyan din adamları Necâşî'nin huzurunda toplandılar. (SbT/Eİ 7)

Eylem 6: Necâşî'nin huzurunda secde etme/etmeme tartışmaları.

İfadeler:

(فَقَالَ لَهُمُ النِّجَاشِيُّ: مَا مَنَعَكُمْ أَنْ تَسْجُدُوا لِي) Necâşî, Müslümanlara dönerek 'Bana secde etmenize engel olan nedir?' diye sordu. (ÜS/Eİ 8)

(فَسَجَدْتُ لَهُ كَمَا كُنْتُ أَصْنَعُ) Her zaman yaptığım üzere ona secde ettim. (AbÂ/Eİ 6)

(وَقَالَ: مَا مَنَعَكُمْ أَنْ ... وَتَسْجُدُوا لِي) (Necâşî,) Müslümanlara dönerek 'Bana secde etmenize engel olan nedir?' diye sordu. (SbT/Eİ 3)

Eylem 7: Hz. İsa hakkında tartışma açılması.

İfadeler:

(فَقَالَ: أَيُّهَا الْمَلِكُ إِنِّهَمْ يَقُولُونَ فِي عِيسَى قَوْلًا عَظِيمًا) (Amr b. el-Âs) "Ey Melik! Bunlar İsa hakkında ağır sözler söylüyorlar." dedi. (ÜS/Eİ 16)

(فَقَالَ عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ ... إِنَّ هَؤُلَاءِ يَزْعُمُونَ أَنَّ ابْنَ مَرْيَمَ ...) Amr b. el-Âs "Bunlar, senin taptığın Meryemoğlu'nun kul olduğunu söylüyorlar." dedi. (UbZ/Eİ 9)

(قَالَ الْقِسْيِيُّونَ لَجَعْفَرٍ وَاصْحَابِهِ: مَاذَا تَقُولُونَ فِي عِيسَى؟) Keşişler, Ca'fer ve arkadaşlarına "İsa hakkında ne düşünüyorsunuz?" diye sordular. (SbT/Eİ 4)

Eylem 8: Ca'fer'in, Meryem hakkında kullandığı masumiyet ifadeleri.

İfadeler:

(أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ الْعِذْرَاءِ الْبِتُولِ) (Allah'ın kelimesi olan) Hz. İsa'yı, masum bakire Meryem'in (rahmine) bıraktı. (ÜS/Eİ 17)

(وَلَدَتْهُ الصِّدِّيقَةُ الْعِذْرَاءُ الْبِتُولُ) Hz. İsa'yı, masum bakire (Meryem) doğurdu. (UbZ/Eİ 9)

(أَلْقَاهُ إِلَى الْعِذْرَاءِ الْبِتُولِ) (Allah) Hz. İsa'yı, masum bakire'ye (Meryem'in rahmine) bıraktı. (SbT/Eİ 11)

Eylem 9: Necâşî'nin isteği üzerine Ca'fer'in Meryem Sûresini okuması.

İfadeler:

(ثُمَّ أَمَرَ جَعْفَرًا يَقْرَأَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنَ، فَقَرَأَ سُورَةَ مَرْيَمَ) Sonra Necâşî'nin isteği üzerine Ca'fer Meryem Sûresini okudu. (ÜS/Eİ 12)

(قال: هلم فاتل علي ...، فقرأ عليه صدرأ من كهيعص) Necâşî, "Ona inenlerden bana oku" deyince Ca'fer Meryem Sûresinin başından okudu. (UbZ/Eİ 13)

Eylem 10: Ca'fer'in Kur'an okuması sonrasında Necâşî ve Ruhbanların gözlerinin yaşarması.

İfadeler:

(فَبَكَى وَاللّٰهُ النَّجَاشِيُّ ... وَبَكَتِ الْأَسَاقِفَةُ ...) Necâşî ağladı...Piskoposlar da ağladı... (ÜS/Eİ 13)

(وَقَامُوا تَفِيضُ أَعْيُنُهُمْ مِنَ الدَّمْعِ) Gözyaşı dökmeye başladılar. (UbZ/Eİ 14)

Eylem 11: Necâşî'nin, İslam'ın getirdikleri ile Hz. Mûsâ'ya veya Hz. İsâ'ya gelenlerin aynı kaynağa işaret ettiğini söylemesi.

İfadeler:

(إن هذا الكلام ليخرج من المشكاة الذي جاء بها موسى) Muhakkak ki bu söz(ler), Mûsâ'nın getirdikleri ile aynı kaynaktan çıkmıştır. (ÜS/Eİ 14)

(أَتَسْأَلُنِي أَنْ أُعْطِيَكَ رَسُولَ ... النَّامُوسِ الْأَكْبَرِ ...) Kendisine, Mûsâ'ya gelen Namus-u Ekber'in geldiği kişinin elçisini sana teslim etmemi mi istiyorsun! (AbÂ/Eİ 10)

(فَوَاللّٰهِ إِنْ خَرَجَ ... مِنَ الْمَشْكَاةِ الَّتِي خَرَجَ مِنْهَا أَمْرُ مُوسَى ...) Allah'a yemin olsun ki bunlar Mûsâ'ya gelenlerle aynı kaynaktan gelmiştir. (UbZ/Eİ 8)

Eylem 12: Necâşî'nin, Hz. İsâ hakkında Müslümanların görüşleriyle kendi düşünceleri arasındaki farkının önemsizliğini ifade etmek üzere yerden bir çöp parçası alması.

İfadeler:

(فدلى النجاشي يده إلى الأرض فأخذ عويداً بين أصبعيه) Necâşî eliyle yeri işaret etti ve parmaklarının arasına bir kıymık aldı. (ÜS/Eİ 18)

(فَحَفَّضَ النَّجَاشِيُّ يَدَهُ إِلَى الْأَرْضِ، فَأَخَذَ عُوْدًا) Necâşî elini zemine yaklaştırdı ve bir çubuk parçası aldı. (UbZ/Eİ 10)

(قال النجاشي: والله ما يزيد عيسى... مثل هذه النفائة) Necâşî, "Allah'a yemin olsun ki İsâ hakkında ... söyledikleri bu çöp kıymık parçasından fazla değil." dedi. (SbT/Eİ 12)

Sunmaya çalıştığımız üzere pek çok eylem olgusu farklı haberler tarafından desteklenmektedir. Toplanıp karar alma, Necâşî'ye hediye sunma, Ca'fer'in Kur'an okuması ve diğer tartışmalar hemen tüm haberlerde yer almaktadır. İfadelenirilmelerinde farklılık içerseler de tespit edilen bu eylem ve olguların silsile olarak birbirleriyle örtüşürülebilmeleri bu haberlerin aynı olayı anlattıklarını göstermektedir. Örneğin küçük bir ayrıntı gibi dursa da son olarak işaret ettiğimiz yerden çöp parçası alma eyleminin bu teyitte önemli bir paya sahip olduğunu düşünmekteyiz. Zira, diğer eylem öğelerinin pek çoğunda düşünüleceği gibi, bu eylemin her bir karşılaşmada tekrar edilmesinden ziyade tek bir karşılaşmada gerçekleştiğini kabul etmek daha akla yakın durmaktadır. Elbette tek bir eylem ifadesine dayanarak bir yargıya varılamaz. Ancak haberlerin içeriğindeki diğer ortak noktalar da tespitin temel dayanakları olarak görülmektedir. Bu silsilenin tarih ve mantık açısından tekerrür etmesi mümkün görünmemektedir. Kaldı ki böyle bir şey söz

konusu olsa zorunlu olarak bu da başlı başına önemli bir haber olarak görülecek ve hayatın olağan akışına uygun olarak “geçen sefer de şöyle demıştiniz, geçen sefer de şöyle olmuştu” şeklinde muhatapların ifadelerine yansiyabilecekti.

Konuyla ilgili haberlerde, Necâşî'ye giden heyette yer alan Amr b. el-Âs ortak olarak yer alırken haberlerin çoğunluğunda ikinci kişi olarak Abdullah b. Ebî Rebîa geçmektedir. Ancak bazı haberlerde onun yerine Umâre b. Velîd b. Muğîre yer almaktadır. Heyette yer alan ikinci ismin ve haberdeki zaman öğelerinin farklılığına dayalı olarak Kureys'in, Habeşistan'daki Müslümanlar için heyet gönderiminin iki kez olabileceği ifade edilmiştir.¹²⁶ Buna göre birincisi Amr b. el-Âs ile Abdullah b. Ebî Rebîa, ikincisinde ise Amr b. el-Âs'ın yanında ise Umâre b. Velîd b. Muğîre yer almaktadır. Amr'ın, Umâre ile olan Habeşistan yolculuğunun ticarî bir yolculuk olduğunu ifade eden İbn İshak, bu anlatımında Müslümanların geri getirilme amacıyla Kureys'in heyet göndermesinden de söz etmemektedir.¹²⁷ İbn Hâmdûn (ö. 562/1167) ise Amr ile Umâre'nin birlikte yaptıkları ziyaretin ticari amaçlı olduğunu açıkça belirtmektedir.¹²⁸ Ayrıca Umâre ile Amr arasında düşmanlığın bulunduğu ve bu sebeple ortak bir amaç için heyet olarak birlikte gönderilmelerinin Kureys tarafından sorgulandığı da nakledilmektedir.¹²⁹ Hz. Ömer'in hilafeti sırasında Habeşistan'da yaşayan Umâre'yi bulup geri getirmesi için Abdullah b. Ebî Rebîa'nın görevlendirildiği kaynaklarımızda yer almaktadır.¹³⁰ İbn Ebî Rebîa'nın, bu sebeple râvîler tarafından söz konusu haberle ilişkilendirilmiş olması da muhtemeldir. Ancak tüm bunlar Necâşî'ye giden heyete Amr b. el-Âs'ın yer alma olgusunu değiştirmemektedir. İkinci kişinin kimliğini netleştirmek çalışmamızın hedefi açısından zorunlu değildir. Bu konu Siyer açısından ayrıca incelenebilir.

2.1. Okunan Kur'an Bölümlerinin Değerlendirilmesi

Mekke döneminde Habeşistan'a zorunlu göçü anlatan haberlerin pek çoğu Necâşî'nin Kureyslilerle Müslümanları karşı karşıya getirdiği esnada okunan Kur'an bölümünden söz ederken Meryem Sûresi üzerinde odaklanmaktadır. Bu farklı kaynaklarda da karşılaştığımız bir bilgidir. Örneğin el-Kurtubî (ö. 671/1273), intikam amacıyla gelen Kureys heyetinin ardından Hz. Muhammed'in ed-Damrî'yi bir yazı ile Necâşî'ye gönderdiğini, onun yazıyı okumasının ardından rahip ve piskoposlarını da davet ettiği bir ortamda Ca'fer'in Meryem Sûresini okuduğunu ifade etmektedir.¹³¹

İncelediğimiz haberlerde görüleceği üzere sûrenin baş tarafının okunduğu ifade edilmekle birlikte bunun miktarına temas edilmemektedir. Şîî müfessir el-Kummî (ö. 329/941) ise sûrenin başından 25. ayetine kadar okunduğunu söylemektedir.¹³² Habeşistan hicretiyile ilgili bazı çalışmalarda ise sûrenin 40. ayetine kadar okunduğu ifade edilmektedir.¹³³

Habeşistan'daki karşılaşmayı çeşitli disiplinler açısından ele alan kaynaklar, okunan Kur'an bölümleri hakkında ittifakları söz konusu olmakla birlikte farklı bilgilere de işaret etmektedirler.

¹²⁶ Apak, “Habeşistan Hicreti Üzerine Mülâhazalar”, 40.

¹²⁷ İbn İshâk, *Sîre*, 1/167-168; İbn 'Abdilberr, *ed-Durer*, 138.

¹²⁸ Ebû'l-Me'âlî Muhammed b. el-Hasan b. Muhammed b. 'Alî b. Hâmdûn Bahâ'uddîn el-Bağdâdî İbn Hâmdûn, *et-Tezkiretu'l-hamdüniyye* (Dâru Şâdir, 1417), 8/215.

¹²⁹ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 9/20.

¹³⁰ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Şa'd b. Menî' İbn Şa'd, *et-Tabakātu'l-kubrâ - Mutemmimu's-Şaḥābe*, thk. 'Abdul'azîz 'Abdullâh es-Selûmî (Tâif: Mektebetu's-Şiddîk, 1416), 335.

¹³¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/74.

¹³² Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 9/21.

¹³³ Apak, “Habeşistan Hicreti Üzerine Mülâhazalar”, 40; Öztürk, “İslâmiyet'in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği”, 12.

Urve b. ez-Zubeyr'den nakledilen haberin bazı tariklerinde de yer aldığı üzere Necâşî'nin, Meryem Sûresinin ardından Ca'fer'den farklı sûreler okumasını talep ettiği, onun okumasının ardından Necâşî'nin tasdik edici beyanlarda bulunduğu nakledilmektedir.¹³⁴ Hatta es-Sa'lebî'ye göre Ca'fer öncelikle el-'Ankebût ve er-Rûm Sûrelerini okumuştur. Necâşî ve yanındakiler okunan Kur'an esnasında gözyaşı dökmüşlerdir. Necâşî daha fazlasını okumasını isteyince de el-Kehf Sûresini tilavet etmiştir. Orada bulunan Amr b. el-Âs, Necâşî'yi Müslümanlar aleyhine öfkelenmek istemesi amacıyla Hz. İsa hakkında tartışma başlatmıştır. Ca'fer de Müslümanların görüşlerini ifade etmek üzere Meryem Sûresinin ilgili bölümünü okumuştur.¹³⁵ ez-Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) göre ise Ca'fer, Meryem Sûresi ile Tâhâ Sûresini birlikte okumuştur.¹³⁶ Okunan Kur'an bölümlerinin ardından gözyaşı dökülmesi bazı müfessirler tarafından el-Mâ'ide Sûresinin 82. ve 83. ayetlerinin nüzûl sebebi olarak zikredilmiştir.¹³⁷

Urve b. ez-Zubeyr'in birleştirilerek¹³⁸ nakledilen haberinin bazı tarikleri ve İbn Tarhân haberi Hıristiyan din adamları ile Müslümanların tartışmaları esnasında okunan ayetler hakkında ortaklaşmakta ve diğer haberlerden ayrılmaktadır. Buna göre tartışma önce Hz. İbrâhim'e yakınlık konusunda yaşanmıştır ki bu konuda Âl-i 'İmrân Sûresinin 61. ayeti nâzil olmuştur. Ardından Hz. İsa hakkında sorulan soru üzerine Ca'fer, aynı Sûrenin onun mucizelerinden söz eden 49. ayetini okumuştur.¹³⁹

Bütünsel Yaklaşım açısından konuyla ilgili haberlerin eylem, kişi ve zaman öğelerine bakıldığında anlatımlarda bazı farklılıklar olmakla birlikte tek bir olaydan söz edildiğini ifade etmiştik. Buna göre Kureyş Heyeti ile Müslümanların karşılaşmasına Rahipler de dahil olmuş, aralarındaki tartışmalar üzerine de bazı Kur'an bölümleri okunmuştur. Tartışma konuları Hz. İsa, Hz. Meryem ve Hz. İbrâhim'dir. Okunan bölümlerinin de onlar hakkında olması haberlerin desteklediği bir husustur. el-Kehf, Tâhâ, el-'Ankebût ve er-Rûm Sûrelerinin içeriği tartışma konularıyla ilişkili değildir. Bu çerçevede Hz. İsa ve Hz. Meryem hakkında yapılan münakaşaya cevaben Meryem Sûresinin ilgili bölümlerinin okunduğu sonucuna varmak mümkündür.

2.2. Kur'an Bölümlerinin Okunma Zamanının Değerlendirilmesi

Necâşî'nin huzurunda Kur'an okunması hakkındaki haberler birlikte değerlendirildiğinde zaman konusundaki farklılık ifadelerinin anlatımdan kaynakladığı görülmektedir. Zira farklı haberlerde pek çok ortak ögenin bulunması aynı zamanda ve mekânda gerçekleşen tek olaydan söz ettiklerine işaret etmektedir. Bununla birlikte haberlerin bir kısmı hicretin aşamalarını peşi sıra anlatarak içerdiği her bir eylemin de art arda gerçekleştiği izlenimini vermektedir. Ancak daha net tarihlendirme imkânı verecek haberlerin bulunması tespit açısından yol gösterici niteliktedir.

Öncelikle Ümmü Seleme haberinde yer alan ve Kureyşliler ile Müslümanların karşılaşması esnasında Hz. İbrâhim hakkında yapılan tartışma sırasında Medine'de Âl-i 'İmrân Sûresinin 68. ayeti nâzil olması ifadesi¹⁴⁰ bu haber özelinde olayın gerçekleşme zamanının tespiti açısından önemlidir. Zira Âl-i 'İmrân Sûresinin Medine döneminde nâzil olduğu bilgisi Necâşî'nin

¹³⁴ Ebû Nu'aym, *Delâ'ilü'n-nubuvve*, 1/243; Harküşî, *Şerefu'l-Muştafâ*, 1/279; İsmâ'il b. Muḥammed Ebû'l-Kâsım Kıvâmu's-sunne, *Delâ'ilü'n-nubuvve*, thk. Muḥammed Muḥammed el-Ḥaddâd (Riyad: Dâru Ṭaybe, 1409), 101.

¹³⁵ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 8/403; el-Begâvî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, 1/455.

¹³⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/669.

¹³⁷ Ebû Ca'fer Muḥammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî eṭ-Ṭaberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuḥsin eṭ-Turkî (Kahire: Dâru Hecl, 1422), 8/595; Ebû Muḥammed 'Abdurrahmân b. Muḥammed er-Râzî İbn Ebî Ḥâtim, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, thk. Es'ad Muḥammed eṭ-Ṭayyîb (Mektebetu Nizâr Muştafâ el-Bâz, 1419), 4/1185.

¹³⁸ Kıvâmu's-Sunne, *Delâ'ilü'n-nubuvve*, 102.

¹³⁹ İbn Tarhân, *Sîre*, 66-67; Kıvâmu's-Sunne, *Delâ'ilü'n-nubuvve*, 102.

¹⁴⁰ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 8/405.

huzurundaki bu karşılaşmanın zamanına da işaret etmektedir. Amr b. el-Âs'ın Hudeybiye sonrasına işaret eden ifadeleri zamanlamanın tespitinde ayrıca önem ifade etmektedir. Bunun yanında Hz. Muhammed'in mesajlarını iletmek üzere ed-Damrî'nin Necâşî'ye gelmesi ve olay örgüsünde yer alması da zamanı tespitite yönlendiricidir. Zira incelediğimiz haberler onun elçi olarak gelişi hakkında hicretin 7. yılına işaret etmektedir.¹⁴¹ Ayrıca ed-Damrî'nin getirdiği yazılardan biri Ümmü Habîbe'nin nikahıyla ilgilidir. Zira Necâşî'nin, Ca'fer ve arkadaşlarını çağırarak kendisine bu nikahın gerçekleştirilmesi için bir yazı geldiğini ifade ettiği ve onların huzurunda nikahı gerçekleştirdiği kaynaklarımızda yer almaktadır.¹⁴² Ulaşılan verilerden bu karşılaşmanın ve orada Kur'an okunmasının Hudeybiye sonrasında, hicretin 7. yılında gerçekleştiği sonucu çıkmaktadır.

Okunan ayet veya sûrelerin Habeşistan'a ne şekilde nakledildiği Kur'an Tarihi açısından önem arz eden bir başka konudur. Konuyla ilgili haberler ezber yoluyla ya da yazılı olarak taşındığına dair net bir bilgi vermemektedir. Bununla birlikte tespit edebildiğimiz kadarıyla konuya dair işaret içeren tek bilgi İbn Sa'd tarafından nakledilmektedir. Buna göre elçi olarak gönderilen ed-Damrî'nin yanında getirdiği yazılardan birinde Necâşî'ye okunmak üzere Kur'an ayetleri yer almaktadır.¹⁴³ Ancak bu ayetlerin İslam'a davet içerikli mi yoksa Ca'fer'in okuduğu Meryem Sûresine mi ait olduğu anlaşılamamaktadır.

2.3. Meryem Sûresinin Nüzûlüne Dair Değerlendirmeler

Sûrelerin nüzûl zamanının tespiti Kur'an Tarihi ve Tefsir ilminin önemli araştırma konuları arasında yer almaktadır. Her ne kadar sûreler hakkında Mekkî ve Medenî olarak birtakım tasnifler söz konusu olsa da bu konuda ilim ehlinin ortak bir kanaati bulunmamaktadır. Bu sebeple de farklı tasniflerin varlığı söz konusu olmaktadır. Ayrıca çok sayıda sûrenin nerede ve ne zaman nâzil olduğu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bunun çeşitli sebepleri olmakla birlikte nüzûl sürecinde yaşananlarla ayet veya sûrelerin ilişkilendirildiği haberler farklı görüşlerin kaynağını oluşturmaktadır.

Bu çerçevede, her ne kadar çalışmanın kapsamı dışında olsa da burada elde edilen bulgulardan yola çıkarak Meryem Sûresinin nüzûl zamanı hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmayı gerekli görüyoruz. Sûrelerin kronolojik nüzûl tertipleri hakkında İbn Abbâs (ö. 68/687-88), Câbir b. Zeyd (ö. 93/711-712) vb. bazı sahabe ve tabiîn ehli ile sonraki dönem müelliflerine dayandırılan listelerde Meryem Sûresinin Mekke döneminin ortalarında nâzil olduğu yer almakla birlikte sûreye dair verilen sıralamada farklılıklar içerdikleri anlaşılmaktadır.¹⁴⁴ Bu tertiplerden İkrime (ö. 105/723) ve Hasan-ı Basrî'den (ö. 110/728) nakledilen sıralamada ise söz konusu sûrenin hiç yer almadığı görülmektedir.¹⁴⁵ Bu durum, o dönemde sûrenin unutulmasından ziyade erken Mekke döneminde nâzil olduğuna dair haberlerle sûrenin içeriğinin uyumlu görülmemesi ihtimalini akla getirmektedir. Batılılar tarafından geliştirilen kronolojik çalışmalarda ise sûrenin Mekke döneminin ortalarında indiği tespiti olsa da bazı oryantalistlerin Mekke döneminin sonlarını ve hatta Medine dönemini işaret ettikleri de görülmektedir.¹⁴⁶ Tefsir literatürü sûrelerin

¹⁴¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/122, 176; Levent Öztürk, "Necâşî Ashame", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01.01.2024).

¹⁴² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 10/95; Ebû 'Abdullâh ez-Zubeyr b. Bekkâr el-Kureşî ez-Zubeyr b. Bekkâr, *el-Muntehab min kitâbi Ezvâci'n-Nebî*, thk. Sukeyne eş-Şihâbî (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1403), 51; Aynur Uraler, "Ümmü Habîbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01.01.2024).

¹⁴³ "وَكُنْتُ إِلَيْهِ كِتَابِينَ يَدْعُوهُ فِي أَخْذِهِمَا إِلَى الْإِسْلَامِ وَيَتْلُو عَلَيْهِ الْقُرْآنَ"; bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/222.

¹⁴⁴ Esra Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi* (İstanbul: Kuramer, 2016), 58-103.

¹⁴⁵ Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, 83.

¹⁴⁶ Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, 129-190.

kronolojisinde ağırlıklı olarak yukarıda işaret edilen tertiplere ve bazı edebî/dilsel özelliklere dayanmaktadır. Bu çalışmada ise ilk kaynaklara dayalı bir tespit söz konusu olduğundan klasik ve modern dönem tefsirlerde süreye dair tarihlendirmelere yer verme gereği görülmektedir.

Sûrenin Habeşistan'a hicret edilmesi sonrasında okunması, konuyla ilgili haberlerde doğal olarak zikredilmektedir. Ancak incelediğimiz bazı haberlerde olduğu gibi diğer kaynaklarda da sûrenin nüzûl zamanı ile Habeşistan'a hicret arasında bağlantı kurulduğu görülmektedir. Bu ilişkilendirmeye sûrenin Habeşistan hicretinden öncesinde nâzil olduğuna işaret edilmektedir.¹⁴⁷ Oysa bi'setin 5. yılında başlayan bu hicret ile yaptığımız tespite göre hicretin 7. yılında orada okunması arasında 12 yıl civarında bir zaman farkı bulunmaktadır. Bu da sûrenin nüzûlünün, Habeşistan hicreti sırasında okunmasıyla bağlantı kurularak bunun öncesinde nâzil olduğu kabulünü tartışmalı hale getirmektedir. Nitekim Apaydın da bu duruma işaret ederek sûrenin nüzûlüne dair genel kabulden farklı sonuçların doğabileceğine işaret etmektedir.¹⁴⁸ Kezâ Mehdi Bâzergan yaptığı tasnifte Tâhâ, el-Kehf ve el-İsrâ' ile birlikte Meryem Sûresinin de bi'setin 11. yılında nâzil olduğunu söyleyerek sûrenin Habeşistan hicretinden çok sonra nâzil olduğunu öne sürmektedir.¹⁴⁹

Yukarıdaki değerlendirmeleri göz ardı etmemekle birlikte Meryem Sûresi'nin Medine döneminde nâzil olduğuna dair başka delillerin var olduğunu da işaret etmek gerekmektedir. Örneğin Ebû Bekr b. Ebî Meryem'den nakledilen bir haber sûrenin nüzûl zamanına dair bilgiler vermektedir. Dedesinin, Resulullah'a gelerek geceleyin cariyesinden bir kız çocuğu olduğunu söyleyen Ebû Meryem, Resulullah'ın da aynı gece kendisine Meryem Sûresinin nâzil olduğunu ve kız çocuğuna Meryem ismini vermesini tavsiye ettiğini bildirmektedir.¹⁵⁰ Haberi nakleden Ebû Meryem'in Ensar'dan olduğu, Peygamberimiz ile gazve yaptığı ve asıl adının da *Nezîr*, *Nuzeyr* veya *Bukeyr* olduğu bilgileri kaynaklarımızda yer almaktadır.¹⁵¹

Her ne kadar sûrenin fasılları arasındaki uyuma ve anlam bütünlüğüne bakarak bir bütün halinde Mekke'de nâzil olduğu görüşü tefsirciler nezdinde hakim bir görüş olarak telakki edilse de Hıristiyanların Hz. İsa hakkındaki görüşlerini içeren bazı bölümlerinin (34-40 arası ayetler) Âl-i 'İmrân Sûresinin aynı konudaki ayetleri ile uyumlu olması sûrenin Medine'de inme olasılığını akla getirmektedir.¹⁵² Nitekim el-Câbirî (1936-2010), sûrenin Habeşistan'a hicret şartlarında nâzil olduğunu söylemekle birlikte anlatılan kıssaların bir kısmının Medenî Kur'ân kıssaları kapsamında olduğunu ifade etmektedir.¹⁵³

Nüzûl sırasını esas alan tefsirinde İzzet Derveze (ö. 1984), Meryem Sûresinin tanıtım yazısında sûrenin Mekki olduğunu söylemektedir.¹⁵⁴ Ancak Allah'a çocuk isnad edilmesi ile ilgili 35. ayetin

¹⁴⁷ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, 4487.

¹⁴⁸ Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 660.

¹⁴⁹ Mehdi Bâzergan, *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, çev. Yasin Demirkıran-Muhammed Feyzullah (Ankara: Fecr Yayınevi, 1998), 34.

¹⁵⁰ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Sufyân el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, thk. Ekrem Dîyâ el-'Umerî (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1401), 2/440; Ebû Bişr Muhammed b. Aḥmed er-Râzî ed-Dülâbî, *el-Kunâ ve'l-'esmâ*, thk. Ebû Kuteybe Naḥr Muhammed el-Feryâbî (Beyrut: Dâru İbn Ḥazm, 1421), 1/158; Ebû'l-Kâsım Suleymân b. Aḥmed b. Eyyüb eş-Şâmî et-Ṭaberânî, *Musnedu's-Sâmiyyîn*, thk. Ḥamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefî (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1405), 2/350.

¹⁵¹ İbn 'Abdiberr, *el-İstî'âb*, 4/85, 318; Ebû'l-Ḥâsen 'Alî b. Muhammed el-Cezerî İbnu'l-Eşîr, *Usdu'l-gâbe fî ma'rifeti's-Şahâbe*, thk. 'Âdil Aḥmed er-Rufâ'î (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-'Arabî, 1996), 6/301; Muhammed b. Tâhir b. 'Âşûr İbn 'Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisîyye, 1984), 16/57; Ebû'l-Faḍl Aḥmed b. 'Alî İbn Ḥacer el-'Asḫâlânî, *el-İşâbe fî temyîzi's-Şahâbe*, thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuḥsin et-Turkî (Mısır: Dâru Hicr, 1429), 11/55.

¹⁵² Akın, *Müslüman-Hıristiyan Diyalogu Açısından Meryem Sûresi*, 49.

¹⁵³ Muhammed Âbid Câbirî, *Fehmü'l-Kur'an : Nüzul Sırasına Göre Tefsir*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: İlimyurdu Yayıncılık ; Mana Yayınları, 2008), 1/341.

¹⁵⁴ Muhammed İzzet b. Abdülhadi b. Derviş Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs : Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*, çev. Ahmet Çelen, Şaban Karataş, Mehmet Çelen (İstanbul: Ekin Yayınları, 1997), 2/123.

amacının muhatapların ihtilafa düştükleri şeyin gerçeğini açıklamak olduğunu, bunun da Hz. Peygamber ile Araplar ya da Hıristiyan bir topluluk arasında meydana gelmiş bir tartışma münasebetiyle Hz. İsa hakkında sorulan bir soru üzerine nâzil olmasına kanıt olabileceğini dile getirmektedir. Derveze, sûrenin Hz. İsa ve Meryem ile ilgili anlatımlarının tartışma odağının Hz. İsa olduğunu gösterdiğini ifade etmekte, Âl-i 'İmrân Sûresinin 33-68 arası ayetlerinin Necran Hıristiyanlarından bir gurup ile Hz. Peygamber arasında yaşanan bir tartışma üzerine nâzil olması haberleri gibi Meryem Sûresinin de böyle bir tartışma esnasında nâzil olabileceğini söylemektedir.¹⁵⁵ Ancak bu görüşünü destekleyecek bir haber veya delil sunmamaktadır. Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) bazı Yahudi önderler ile Necran Hıristiyanlarından bir gurubun Hz. Peygamber ve Müslümanlarla kendilerinin hak din üzere oldukları ve din yönünden üstünlükleri hakkında tartıştıklarını ve bazı ayetlerin de bunun üzerine nâzil olduğunu söylemektedir.¹⁵⁶ Buna göre Ka'b b. el-Eşref, Kinâne b. Ebi'l-Hukayk, Ka'b b. el-Eseyd, Mâlik b. Dayf, Ebû Yâsir b. Ahtab vb. bir gurup Yahudi önderi ile Necran Hıristiyanlarından bir gurup, Müslümanlara kendi dinlerine tabi olmalarını söylemeleri üzerine el-Bakara Sûresi 2/135 ayetinin,¹⁵⁷ Resûlullah ile Hz. İbrâhim hakkında tartışmaları üzerine de Âl-i 'İmrân Sûresi 3/65 ayetinin¹⁵⁸ nâzil olduğunu nakletmektedir.¹⁵⁹ Ka'b b. el-Eşref'in de içinde bulunduğu bir gurup Yahudi ile Necran Heyetinin Peygamberimiz ve Müslümanlarla çeşitli tartışmalara girmesi ayrıca Hz. İsa'nın babası hakkında Resûlullah'a soru sormaları farklı kaynaklar tarafından da desteklenmektedir.¹⁶⁰ Bu haberler, Derveze'nin işaret ettiği üzere odağı Hz. İsa olan pasajlar içeren Meryem Sûresinin bu tartışmalar sonrasında nâzil olabileceğine işaret etmektedir. Burada sûrenin nüzûl zamanı için belirleyici bir ayrıntı ise bu tartışmalar esnasında ittifakla Medenî olduğu kabul edilen el-Bakara ve Âl-i 'İmrân Sûrelerinden bazı ayetlerin nâzil olduğunun ifade edilmesidir. Ayrıca tartışmada yer alanlar arasında Ka'b b. el-Eşref'in de bulunması nüzûl zamanının tespitine işaret eden bir başka unsurdur. Onun Uhud Gazvesi sonrası, hicrî dördüncü yılın Rebî'ü'l-evvel ayında öldürüldüğü bilinmektedir.¹⁶¹ Bu bilgi ve işaret edilen diğer tarihi veriler dikkate alındığında Meryem Sûresinin Hz. Peygamber ve ashabının Medine'ye hicretinden sonra, Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin Resûlullah'ın mektubunu Necâşî'ye götürmesinden de önceki bir zamanda nâzil olduğu sonucu çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle sûrenin hicretin ilk altı yılı içerisinde nazil olduğu anlaşılmaktadır.

Tüm bu haberler, görüşler ve sûrenin Habeşistan'da okunmasına dair tespitlerimiz Meryem Sûresinin nüzûlünün Habeşistan'a hicret öncesi veya Mekke'de gerçekleştiği genel kabulünü doğrulamamakta, sûrenin Medine'ye hicretten sonra gerçekleştiğine işaret eden dikkat çekici deliller olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Necâşî'nin huzurunda Kur'an okunmasına dair rivayetlerin haber değeri taşıdığı muhakkaktır. Ancak bunların tek tek değerlendirilmesiyle olayın ne zaman ve nasıl vuku bulduğunun anlaşılmasının mümkün olamayacağı görülmektedir. Bütün bu rivayetler olayla ilgili anlatımlar

¹⁵⁵ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 2/132.

¹⁵⁶ Ebû'l-Hasen el-Belhî Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, thk. 'Abdullâh Maḥmûd Şehâte (Beirut: Mu'essesetu'l-Târîhî'l-'Arabî, 1423), 1/464.

¹⁵⁷ el-Bakara 2/135: "وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ"

¹⁵⁸ Âl-i 'İmrân 3/65: "يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُخَاجِرُونَ فِي آيَاتِهِمْ..."

¹⁵⁹ Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîr*, 1/141, 282-283.

¹⁶⁰ Bk. Ebû'l-Ḳâsım Furât b. İbrâhîm Furât Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, thk. Muḥammed el-Kâzım (Tahran: Vizâretu's-Seḳâfe, 1410), 6/14; 'Alî b. el-Ḥuseyn el-Ḳureşî Ebû'l-Ferec el-İşbehânî, *el-Eğâni* (Beirut: Dâru İḥyâ'it-Ṭurâsî'l-'Arabî, 1415), 12/267.

¹⁶¹ Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. Muḥammed el-Başrî el-Mâverdî, *el-Ḥâvî'l-kebir fi fiḳhi mezhebi'l-İmâmî's-Şâfi'i*, thk. 'Alî Muḥammed Mu'âvvaḍ, 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1419), 14/31; Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 550.

olmakla birlikte uğradıkları deformasyonlar veya olayın bir kısmını içermeleri sebebiyle eksik ve birbirinden farklı anlamlara neden olmaktadır.

Bu çerçevede gerçeğe daha yakın bir olay örgüsünün ortaya konulabilmesi için olayla ilgili tüm haberlerin ve bu haberlerdeki olguların bütünsel bir bakış açısıyla birbirleriyle ilişkilendirilerek doğruya daha yakın yargılara varılabileceği görülmektedir.

Müslümanların Habeşistan'a hicreti bi'setin 5. yılından itibaren başlamış olup gruplar halinde gerçekleşmiştir. İlk hicretin hemen sonrasında ve henüz Mekke döneminde bazı geri dönüşler söz konusu olsa da onların Habeşistan'daki varlığı Medine'ye hicretin 7. yılına kadar devam etmiştir.

Konuyla ilgili rivayetlerin tarihlendirme ve içerik yönüyle farklılıklar içermesinin rivayetlerin naklindeki bazı râvî tasarruflarından ve haberlerin konuyu bütün yönleriyle içermemesinden kaynaklandığı görülmüştür. İmkanlar çerçevesinde olayla ilgili rivayetlerin tümü üzerinde çalışılması durumunda olgunun daha bütüncül bir yapıda tespitinin mümkün olduğu anlaşılmaktadır.

Yaptığımız tetkik ve tespitler neticesinde ulaştığımız sonuçlara göre Habeşistan'a hicretin başlangıcı ile Necâşî'nin huzurunda Kur'an okuma hadisesi arasında 12 yıl kadar bir süre bulunmaktadır. Kureyş heyetinin Habeşistan'a gidişi ve orada Hz. Muhammed'in elçisi Amr b. Ümeyye ed-Damrî ve diğer Müslümanlarla karşılaşmaları Hudeybiye Antlaşması sonrasında, hicretin 7. yılında gerçekleşmiştir. Necâşî'yi Müslümanlar aleyhine yönlendirmek amacıyla heyetin Hz. İsa ve Hz. Meryem hakkında tartışma açmalarına cevaben Ca'fer tarafından Meryem Sûresinin başında yer alan ilgili bölüm okunmuştur. Bazı haberlerde Necâşî'nin isteği üzerine Ca'fer'in farklı bazı sûreleri okuduğu yer olsa da bu bilgiler teyit ve tespit edilememiştir.

Konuyla ilgili yapılan araştırmalar ve tespit edilen haberler neticesinde Meryem Sûresinin Medine döneminde Habeşistan'daki karşılaşma öncesinde Ehl-i Kitap ile muhatap olmanın, Hz. Muhammed ve Müslümanlarla aralarında dinî konularda bazı tartışmaların gerçekleşmesi sonrasında nazil olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Temel olarak hadis tespitleri için önerilen *Bütünsel Yaklaşım* yöntemi bu çalışmada kısmen uygulanmıştır. Bu yöntemin Kur'an Tarihi ve Tefsir rivayetlerinin tespit ve değerlendirmesinde de ufuk açıcı sonuçlara ulaşma imkânı vereceği ve olguların tarihsel gerçekliğinin ortaya konulmasında faydalı olacağı kanaatine varılmıştır.

Bu çalışma, ifade ettiği sonuç değerlendirmeleri açısından nihai yargılar ortaya koymaktan ziyade konuyla ilgili rivayetlerin ve bunlara ait tariklerin Temel İslam Bilimlerinin tüm disiplinlerine ait kaynaklar taranarak değerlendirilmesi sonucunda tarihsel gerçekliğe daha yakın sonuçlara varılabileceğini ifade etmektedir.

Kaynakça

- Akın, Nimetullah. *Müslüman-Hıristiyan Diyalogu Açısından Meryem Sûresi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Alan, Faruk. *Meryem Suresi Tefsiri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Apak, Adem. "Habeşistan Hicreti Üzerine Mülâhazalar". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 2 (2017), 27-44.
- Apaydın, Mehmet. *Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım*. İstanbul: Kuramer, 2. Basım, 2020.
- Apaydın, Mehmet. *Siyer Kronolojisi*. İstanbul: Kuramer, 2. Basım, 2023.
- Bâzergan, Mehdi. *Kur'an'ın Nüzul Süreci*. çev. Yasin Demirkıran, Muhammed Feyzullah. Ankara: Fecr Yayınevi, 1998.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Ḥuseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ'. *Me'âlimu't-tenzîl fi tefsiri'l-Kur'ân*. thk. 'Abdurrezzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1420.
- Belâzûrî, Ahmed b. Yaḥyâ b. Câbir. *Ensâbu'l-eşraf*. thk. Suheyl Zekkâr, Riyâd ez-Ziriklî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417.
- Beyhaḳî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Ḥuseyn b. 'Alî Ḥusrevcirdî. *Şu'abu'l-îmân*. thk. 'Abdul'aliyy 'Abdulḥamîd. 14 Cilt. Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 1423.
- Bozkurt, Nebi. "Eman". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 02.01.2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/eman#1>
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Fehmü'l-Kur'an : Nüzul Sırasına Göre Tefsir*. çev. Muhammed Coşkun. 3 Cilt. İstanbul: İlimyurdu Yayıncılık; Mana Yayınları, 2008.
- Derveze, Muhammed İzzet b. Abdülhadi b. Derviş. *et-Tefsirü'l-hadîs : Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*. çev. Ahmet Çelen, Şaban Karataş, Mehmet Çelen. 7 Cilt. İstanbul: Ekin Yayınları, 1997.
- Ebû'l-Ferec el-İşbehânî, 'Alî b. el-Ḥuseyn el-Ḳureşî. *el-Eğânî*. 24 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Ṭurâsî'l-'Arabî, 1415.
- Furât el-Küfî, Ebû'l-Ḳâsim Furât b. İbrâhîm. *Tefsîru Furât el-Küfî*. thk. Muhammed el-Kâzîm. Tahran: Vizâretu's-Şekâfe, 1410.
- Gözeler, Esra. *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*. İstanbul: Kuramer, 2016. Dülâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed er-Râzî. *el-Kunâ ve'l-'esmä*. thk. Ebû Ḳuteybe Naẓr Muhammed el-Feryâbî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Ḥazm, 1421.
- Ebû Nu'aym, Ebû Nu'aym Ahmed b. 'Abdullâh b. Ahmed el-İşbehânî. *Delâ'ilu'n-nubuuvve*. thk. Muhammed Ravâs Ḳal'acî, 'Abdubberr 'Abbâs. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'n-Nefâ'is, 1406.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'ḳûb b. Sufyân. *el-Ma'rife ve't-târîḫ*. thk. Ekrem Ḍiyâ el-'Umerî. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1401.
- Güvel, Orhan. "Bütünsel Yaklaşım Metodu'nun Temel İslam Bilimleri Araştırmalarında Uygulanma İmkânı Üzerine Bir Değerlendirme (Tevbe 9/3, 'Ḥacc-İ Ekber' Örneği)". *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*. ed. Nuriye Çelik vd. 138-155. Sinop: Sinop Üniversitesi, 2021.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 5. Basım, 1993.
- Ḥarkûşî, Ebû Şa'd 'Abdumelik b. Muhammed. *Şerefu'l-Muştafâ*. thk. Ebû 'Âşim Nebîl. 4 Cilt. Mekke: Dâru'l-Beşâ'ir, 1424.
- Ḥaṭîb eş-Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed eş-Şâfi'î. *es-Sirâcu'l-munîr fî'l-i'âneti 'alâ ma'rifeti ba'di me'ânî kelâmi rabbînâ'l-ḥakîmî'l-ḥabîr*. 4 Cilt. Kahire: Maṭba'atu Bülâk, 1285.
- İbn Âşûr, Muhammed b. Ṭâhir b. 'Âşûr. *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tünisiyye, 1984.

- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed ‘Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî. *Tefsîru’l Kur’âni’l-‘Azîm*. thk. Es’ad Muhammed eṭ-Ṭayyib. Mektebetu Nizâr Muşţafâ el-Bâz, 1419.
- İbn Hacer el-‘Askalânî, Ebû’l-Faḍl Aḥmed b. ‘Alî. *el-İşâbe fî temyîzi’s-Şahâbe*. thk. ‘Abdullâh b. ‘Abdulmuḥsin eṭ-Turkî. 14 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1429.
- İbn Ḥamdûn, Ebû’l-Me’âlî Muhammed b. el-Ḥasan b. Muhammed b. ‘Alî b. Ḥamdûn Bahâ’uddîn el-Bağdâdî. *eṭ-Tezkiretu’l-ḥamdûniyye*. 10 Cilt. Dâru Şâdir, Beyrut, 1417.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddîn ‘Abdumelik. *es-Sîretu’n-nebeviyye*. thk. Mustafâ es-Sekkâ vd. 2 Cilt. Kahire: Mustafâ el-Bâbî el-Ḥalebî, 1375.
- İbn İshâk, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Yesâr. *Sîretu İbn İshâk*. thk. Suheyl Zekkâr. Beyrut: Daru’l-Fikr, 1978.
- İbn Şa’d, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Şa’d b. Menî’. *eṭ-Ṭabaḳât*. 11 Cilt. Kahire: Mektebetu’l-Ḥancî, 1421.
- İbn Şa’d, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Şa’d b. Menî’. *eṭ-Ṭabaḳātu’l-kubrâ - Mutemmimu’s-Şahâbe*. thk. ‘Abdul’azîz ‘Abdullâh es-Selûmî. Ṭâif: Mektebetu’s-Şiddîk, 1416.
- İbn Ṭarḥân, Ebu’l-Mu’temir Suleyman İbn Ṭarḥân eṭ-Teymî el-Basrî. *Kitâbu sîreti Resûlillâh*. thk. Rıdvan el-Ḥaşrî. Riyâd: Merkezu’l-Melik Fayşâl li’l-Buḥûs ve’d-Dirâsātu’l-İslâmiyye, 1443.
- İbn ‘Abdiberr, Ebû ‘Omer Yûsuf b. ‘Abdullâh b. Muhammed b. ‘Abdiberr en-Nemerî. *ed-Durer fî ihtîşârî’l-Megâzî ve’s-Sîyer*. thk. Şevkî Ḍayf. Kahire: Dâru’l-Ma’ârif, ts.
- İbn ‘Abdiberr, Ebû ‘Omer Yûsuf b. ‘Abdullâh b. Muhammed b. ‘Abdiberr en-Nemerî. *el-İstî’âb fî ma’rifeti’l-’aşhâb*. thk. ‘Alî Muhammed Mu’avviḍ-‘Âdil ‘Abdulmevcûd. 4 Cilt. b.y.: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1415.
- İbnu’l-Eşîr, Ebû’l-Ḥasen ‘Alî b. Muhammed el-Cezerî. *Usdu’l-Gâbe fî Ma’rifeti’s-Şahâbe*. thk. ‘Âdil Aḥmed er-Rufâ’î. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Turâsî’l-‘Arabî, 1996.
- Kandemir, M. Yaşar. “Ümmü Seleme”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 15.12.2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ummu-seleme>
- Kapar, Mehmet Ali. “İlk İslam Diplomatı Amr b. Ümeyye ed-Damrî”. *İSTEM: İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 30 (2017), 271-285.
- Ḳivâmu’s-Sunne, Ebû’l-Ḳâsım İsmail b. Muhammed. *Delâilu’n-Nubuvve*. thk. Muhammed Muhammed el-Ḥaddâd. Riyâd: Dâru Ṭaybe, 1409.
- Ḳummî, Ebû’l-Ḥasen ‘Alî b. İbrâhîm. *Tefsîru’l-Ḳummî*. thk. es-Seyyid Ṭayyib el-Müsevî. Ḳum: Dâru’l-Kitâb, 1387.
- Ḳurṭubî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Aḥmed el-Ḥazrecî. *el-Câmi’ li-âḥkâmî’l-Ḳur’ân*. thk. Hişâm Semîr el-Buḥârî. Riyâd: Dâru ‘Âlemi’l-Kutub, 1423.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Tâif”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28.12.2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/taif>
- Mâverdi, Ebû’l-Ḥasen ‘Alî b. Muhammed el-Başrî. *el-Ḥâvî’l-kebîr fî fıkhi mezhebi’l-İmâmî’s-Şâfi’î*. thk. ‘Alî Muhammed Mu’âvvaḍ-‘Âdil Aḥmed ‘Abdulmevcûd. 19 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1419.
- Mekkî b. Ebî Ṭâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Ṭâlib el-Ḳaysî. *el-Hidâye ilâ bulûği’n-nihâye*. thk. eş-Şâhid el-Büşîḥî. 13 Cilt. Mecmû’atu Buḥûşî’l-Kitâb ve’s-Sunne, 1429.
- Mevdudî, Seyyid Ebu’l-A’la. *Tefhimü’l-Kur’an: Kur’an’ın Anlamı ve Tefsiri*. ed. Ali Bulaç. çev. Muhammed Han Kayani vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Muḳâtil b. Suleymân, Ebû’l-Ḥasen el-Belḥî. *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*. thk. ‘Abdullâh Maḥmûd Şehâte. 5 Cilt. Beyrut: Mu’essesetu’l-Târîḥî’l-‘Arabî, 1423.

- Ortakçı, Halil-Eskin, Ümit. "Kureys'in Habeşistan Elçiliğinden Hz. Peygamber'in Yemen Valiliğine: Abdullah b. Ebî Rebî'a (ö. 35/656)". *Hadis ve Sıyer Araştırmaları* 9/1 (2023), 115-135.
- Önkal, Ahmet. "Amr b. Âs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24.12.2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/amr-b-as>
- Öztürk, Levent. "İslâmiyet'in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2001), 7-24.
- Öztürk, Levent. "Necâşî Ashame". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01.01.2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/necasi-ashame>
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed. *el-Keşf ve'l-beyân fî tefsîri'l-Çur'ân*. Cidde, 1436.
- Şamî, Muhammed b. Yûsuf eş-Şâlihî. *Subulu'l-hudâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ibâd*. thk. 'Âdil Ahmed-Alî Muhammed Mu'avvi. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Suleymân b. Ahmed b. Eyyûb eş-Şamî. *Musnedu's-Şâmiyyîn*. thk. Hamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefi. 4 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1405.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli'âyi'l-Çur'ân*. thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Turkî. 24 Cilt. Kahire: Dâru Hecr, 1422.
- Ṭahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Mişrî. *Aḥkâmü'l-Çur'ân*. thk. Sadettin Ünal. 2 Cilt. İstanbul: İSAM, 1416-1418/1995-1998.
- Ṭayâlisî, Ebû Dâvûd Suleymân b. Dâvûd el-Başrî. *el-Musned*. 4 Cilt. Kahire: Dâru Hecr, 1419.
- Topal, Hüseyin. "Tâbiîn Dönemi Tefsir Kaynağı Olarak Süleyman b. Tarhân'ın Kitâbu Sîreti Rasûlillâh'ı". *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 17 (2023), 371-406.
- Uraler, Aynur. "Ümmü Habîbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01.01.2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ummu-habibe>
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nisâbüri. *Esbâbu nüzûli'l-Çur'ân*. thk. Mâhir Yâsîn el-Faḥl. Dâru'l-Meymân, 1426.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Meryem Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 16.10.2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/meryem-suresi>
- Yılmaz, Mehmet. "Asr-ı Saâdet Arap Şiirinde Habeşistan'a Hicret". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2017), 79-96.
- Zemaḥşerî, Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Omer. *el-Keşşâf 'an ḥaḳâ'iki't-tenzîl ve 'uyûni'l-eḳâvîl fî vucûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-'Arabî, 1407.
- Zubeyr b. Bekkâr, Ebû 'Abdullâh ez-Zubeyr b. Bekkâr el-Çureşî. *el-Munteḥab min kitâbi Ezvâci'n-Nebî*. thk. Sukeyne eş-Şihâbî. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1403.